

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRÁNAK FEJLŐDÉSE

TÓTH ANDRÁS

Az Egyetemi Könyvtár kéziratára fejlődéstörténetének megírása során a gyűjteménytörténeti szempontok mellett tudománytörténeti megfontolások is vezettek. Éppen ezért a kézirat- és ritkaságtár kialakulásának történeti időrendjét és provenienciális problémáit véve alapul, az egyes korokon belül tudományáganként vizsgáltuk, hogy az egyes fejlődési periódusokat mi jellemzi tudománytörténeti vonatkozásban. Bevezetésként a kéziratár katalógusainak történeti fejlődését ismertetjük, itt sem felejtkezve meg bizonyos tudománytörténeti szempontokról. Csupán egyes jelentős tételeket említünk majd szerző, ill. cím szerint; a többit csak számszerűen fogjuk felsorolni, de mindig úgy, hogy az arányokra fényt tudjunk deríteni. Az arányokkal kapcsolatban azonban már itt fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy sok esetben, amikor a tár állományának kiemelkedően jelentős, de már máshol alaposabban ismertetett állományrészéről szólnunk, csupán röviden utalunk a problémákra, s azokat nem a valóságos arányoknak megfelelő mértékben fogjuk tárgyalni. Befejezésként — kísérleti módszert alkalmazva — röviden említést teszünk olyan kéziratokról is, melyek valamilyen forrás tanúsága szerint valaha a tár állományába tartoztak, azonban idők során elkallódtak.

A KÉZIRATTÁR KATALÓGUSAI

Nagyobb múltú tudományos könyvtáraink hagyományos különgyűjteményeiket kezdetben általában együtt kezelték a könyvállománnyal. Így e gyűjtemények korai története csupán bonyolult, sok esetben az egyes tételekig visszanyúló elemzéssel, a régi katalógusok bejegyzései aprólékos értékelésével tárható fel. Ez a helyzet az Egyetemi Könyvtár kéziratára esetében is. A könyvtár korai katalógusaiban a kézirat anyagot a könyvekkel együtt, az azok „címfelvételére” jellemző következtelen névhasználati és betűrendezési gyakorlattal tartották nyilván, sok esetben úgy, hogy a kéziratok jellegre nem is utaltak. Így p. o. az Egyetemi Könyvtár első megmaradt, 1632-ben kezdett katalógusában a kéziratokat csupán az ún. „negyedik kéz” dolgozta be, ill. jelölte meg az egyes tételek kéziratok jellegét. Ugyanígy a második, 1690-ben kezdett katalógusban sem tettek mindig különbséget a nyomtatott és kéziratok anyag között¹. Ez volt a helyzet egészen a könyvtár jezsuita korszakának a végéig.

A jezsuita rend feloszlása után a könyvtár állami intézmény lett; az új korszakból származó első, 1774-ben készült katalógusa szakrendes volt és első ízben adta külön csoportban a kéziratokat². Az első „állami” katalógust soron követő számos

¹ Pálvölgyi Endre: Az Egyetemi Könyvtár 17—18. századi katalógusai (1632—1792). = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. Bp. 1968. 25—62. l.

² A katalógus egyetlen eredeti példánya az Országos Levéltárban található. Mikrofilm-másolata az Egyetemi Könyvtárban Mf Me 108. jelzet alatt.

régi címjegyzék — aszerint, hogy melyik milyen célt szolgált — vagy külön csoportban tüntette fel a kéziratokat, vagy egyáltalán nem sorolta fel. Így p. o. a nagyszombati könyvtárról 1777-ben, a Budára költözés évében készített címtár nem is tesz említést kéziratokról; feltehetően azért nem, mivel a jegyzék elsőrendű célja annak feltüntetése volt, hogy mely tételek kerülnek Budára, ill. maradnak Nagyszombatban, s a kéziratok természetesen az előzőek közé tartoztak.

A jezsuita rend feloszlatását követő időkben vált így önálló egységgé a könyvtár kéziratára. Az önállósodás első jele az 1774. évi katalógusban szereplő „Manuscripti” szakcsoport, majd az 1780 tájt keletkezett katalógus (J. 3., 35.) kéziratokat külön tartalmazó füzeté (XXI. füzet — J 126.), mely az akkor bevezetett előnyomtatott lapokon, az elhelyezés rendjében (XXVII. theca a.-c. sorok) tünteti fel a kéziratár akkori 104 tételét; ez az alacsony szám azt jelzi, hogy ekkor még nem dolgozták be a jegyzékbe az abolíció során a könyvtárba került kéziratok köteteket.

A jelek szerint a XVIII. és XIX. század fordulóján kezdtek hozzá a kéziratár új betűrendes katalógusához³, melybe egészen a nyomtatott katalógus megjelenéséig jegyezték be tételeket. A katalógus szoros betűrendre törekedve (szerző, cím, keletkezési év, formátum, kötettség és elhelyezés feltüntetésével) már tartalmazza az abolíciós gyarapodást, a kódexeket, a nagy iratgyűjtemények kötetait egyenként vagy sommásan. Az elhelyezés jelzésére eleinte theca-jelzést, később (a nyomtatott katalógus betűjeleivel nem egyező) betűjeleket alkalmaz. Szerkesztői elsősorban arra törekedtek, hogy — elsőjében a tár egészéről — a kutatók számára áttekintést tudjanak nyújtani; ez azonban csak részben sikerült: semmitmondó kötetcímek (p. o. *Acta argumenti ecclesiastici et profani*; *Auszüge einiger Bücher Catalogen*), a szerzői nevek elhagyása, túlzott rövidítések a tájékozódást megnehezítették. Éppen ezért ma már az azonosítás sok esetben nem lehetséges.

Ennek a kötetes katalógusnak a hiányosságain próbált már korán segíteni Garay János, aki 1849-től haláláig gondozta a kéziratárat és összeállította ennek első cédlakatalógusát⁴, mely szintén betűrendes volt, azonban — nyilván Garay korai halála miatt — nem jutott el a kidolgozott befejezéshez; mint a kötetes katalógus is, csupán felületes címelemeket nyújtott, részletesebb feltárást, utalásokat nem tartalmazott.

A nyomtatott katalógus megjelenése előtti utolsó jegyzék Toldy Ferenc igazgatósága vége felé készült az Egyetemi Könyvtárban található „kiválóbb zsengienyomtatványok és codexek”-ről.⁵ A jegyzék egy könyvtári kiállítás anyagának forgatókönyvszerű áttekintését nyújtja: összesen 85 tételt sorol fel, melyből 54 régi nyomtatvány, 31 pedig kódex és kézirat. A kiállítás célja nem a bibliofil értékek, hanem az érdekeségek bemutatása lehetett; a jegyzékben ui. jelentéktelenebb arab és török kéziratok is szerepelnek.

Lényeges haladást jelentett a kéziratár hozzáférhetőségének fokozása terén a nyomtatott katalógus munkálatainak megindítása, pár esztendővel az új épületbe történt átköltözés után, annak közvetlen következményeként. Amikor 1878-ban Szilágyi Sándort nevezték ki a könyvtár igazgatójává, megbízást kapott a könyvtár teljes katalógusának mielőbbi kiadására. Sorrendben először természetesen a legértékesebb állományrész, a kódexek és kéziratok feldolgozására került sor. Gyakorlatilag ekkor történt meg végleges formában a kéziratok és kódexek szétválasztása, — jöllehet sem az elsőnek megjelent kódexkatalógus, sem a kéziratok címtára nem tett

³ EK Mss J 58. (A továbbiakban csak a betű- és számjelet adjuk.) „Catalogus manuscriptorum quae in Regiae Scientiarum Universitatis Bibliothecae Archivum Pestini asservantur.” A kötet belső címlapján Márki József írásával az alábbi szöveg: „Kézirat-Címtár. Megújítva 1877.”

⁴ J 61.

⁵ J 55. (Sorszámozása téves: a 49. sz. kétszer szerepel.)

kísérletet arra, hogy a nem-nyomtatott anyag e két nagy csoportját akármilyen szempontból (alaki, tartalmi, időbeli stb.) általános érvennyel műfajilag megkülönböztesse.

A kódexeket tartalmazó első kötet⁶ 1881-ben jelent meg; megjelenését nem kis mértékben mozdította elő a török szultán 35 kódexet tartalmazó ajándéka. Ezek (köztük a 11 Corvina-kötet) ma is az Egyetemi Könyvtár legféltettebb, világszerte ismert kincsei. A katalóguskötet megjelenésekor a könyvtárnak 143 kódexe volt; ezek közül korábban (1878) csupán a török ajándékokról és a 8 magyar kódexről jelent meg (Csontos János és Török Árpád tollából) ismertetés. A többi 100 tétel ekkor vált közismertté. A különböző nyelvű kódexek az akkor még kialakulatlan, rövidített formájú címleírás szabályok szerint kerültek ismertetésre. A latin és magyar köteteket Fejérpataky László és Barabás Samu dolgozták fel; a görög, szláv, arab és török kötetek feldolgozása terén Ábel Jenő, Bojnisich Iván, Kukuljevics Sacy Iván, Goldziher Ignác és Szilágyi Áron nyújtottak segítséget. A címleírásokat — elsőízben a ritkaságtári anyag feltáró munkái során — ma is használható cím-, szerző-, tulajdonos- és névmutatók egészítik ki.

A tudós Szilágyi Sándor komolyan vette azt az ígéretet, melyet a kódexkatalógus bevezetésében tett a további köteteket illetően. Így 1889-ben megjelent a címtár II. kötetének, a kéziratár címjegyzékének első része⁷, mely a voltaképpeni kéziratokat (libri manuscripti) és a könyvtárba került céhleveleket tartalmazza⁸. A kötet előkészítését szintén Fejérpataky és Barabás, a „címtározás nevezetes részét... a szakokba osztást és a számozást” Szádeczky Lajos végezték. A katalógus előkészítése az anyag teljes és gyökeres átrendezését, a régi jelzetrend megszüntetését hozta magával: a kéziratárosok a könyvtár akkori szakrendjének kilenc főszaka (A-J) szerint csoportosították, úgy azonban, hogy a „C” szakot (államtudományok) az oda tartozó művek csekély száma miatt a „B” (jogtudományok) szakba osztották, viszont az egyháztörténet részére külön alszakot (Ab) nyitottak.

A kötet a korábbi katalógusoknál sokkal alaposabban tette hozzáférhetővé a kéziratár tudománytörténeti szempontból értékes, addig nem közismert darabjait, — azonban már első kötetében magában hordozta a további fejlesztést megnehezítő elemeket. Így p. o. a „G” szakban az egyes alszakokat (világtörténet, magyar történelem, irodalomtörténet és bibliográfia, régészet, földrajz) nem ugrószámosan, hanem folyamatosan sorszámozták úgy, hogy a további gyarapodást már csak betűjelek alkalmazásával lehetett jelzetelni. Ma már szinte megmagyarázhatatlan, hogy mindez azért történt így, mert Szilágyi úgy vélte, hogy a kéziratárban „jelentékeny gyarapodásra alig van kilátás.”

A kéziratári katalógus első részét személyi nehézségek miatt meglehetősen nagy időközökben követték a II. kötet további részei (2.: 1894., 3.: 1907., 4.: 1910.)⁹ Dedek Crescens Lajos, ill. a 4. mutatókötet Tetzl Lőrinc összeállításában. A kötetek vegyes tartalmúak; a 2. rész elején a Pray-gyűjteménytől formai okokból különválasztott „Diplomatarium autographum” („eredeti hártya-oklevelek”) és a „Litte-

⁶ A budapesti m. kir. Egyetemi Könyvtár codexinek címjegyzéke. Bp. 1881. (A személyi adatok a bevezetésből!)

⁷ A budapesti magyar kir. Egyetemi Könyvtár kéziratainak címjegyzéke. (II. kötet) Első rész. Bp. 1889.

⁸ A céhlevélgyűjtemény 72 szakcsoportja meglehetősen önkényes csoportosítás eredménye

⁹ Catalogus manuseriptorum Bibliothecae reg. scient. Universitatis Budapestinensis. Tomus II. Pars II.—IV. Bp. 1894—1910. — A katalógusok egyes kötetek előkészítése során jelentkező személyi nehézségekre l. Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár a kapitalizmus kibontakozása korában. = Az EK Évkönyvei IV. Bp. 1968. 149—150. l.

rae et epistolae originales" gyűjtemények tételes leírását találjuk. A kötet nagyobbik részét a Hevenesy- és a Pray-gyűjtemények részletes ismertetése alkotja. A 3. rész a Kaprinay-gyűjtemény leírását adja, majd a végén az 1889–1907 között újonnan beszerzett kéziratok jegyzékét olvashatjuk. A három nagy gyűjtemény katalógusaival kapcsolatban meg kell említenünk, hogy Szilágyi Sándor büszkén jelezte: tekintettel a várható külföldi érdeklődésre „célszerűnek véltem az egész katalógust latin nyelven íratni meg”, mely „sok nehézséggel járó feladatot Dedek Crescens Lajos könyvtártiszt oldotta meg.” Bölcsen elhallgatta azonban a büszke igazgató, hogy miben állt ez a megoldás: abban ui., hogy Dedek a kézirtár rendezése során a nagy gyűjteményekhez tartozó, de állományban nem vett köteteket talált, melyek a XVIII. és XIX. század fordulóján már latin nyelven dolgozták fel a gyűjtemények anyagát. Ezek szövegét nyomtatták ki azután szinte minden változtatás nélkül¹⁰. A dicséret így tehát inkább a névtelen elődöket illette. Hogy Dedek nem állt feladata magaslatán, azt mi sem mutatja jobban, mint az újonnan beszerzett kéziratok kiegészítő katalógusa. Míg az alapkatalógus — a már említett jelzeteleési hibákkal — a főcsoportokon belül számsorban sorolja fel a tételeket, a pótkatalógus szerzői, ill. címrendszoói betűrendet alkalmaz, s ezzel meglehetősen nehezé teszi a használatot.

Az egyébként hézagpótló, de általában bonyolult kézirtatkatalógus szerkesztői nem tettek minden ígérétüknek eleget. 1894-ben (a 2. rész előszavában) a 3. részbe ígérték még a szláv oklevelek jegyzékét, a kézirtatár történetét, ill. a katalógus szerkesztése során alkalmazott elvek ismertetését. Mindezek elmaradtak, amint elmaradt az ősnymtatványok 1881-ben ígért katalógusa is; a minisztérium kétszer utasította el az erre kért támogatást. Ezzel olyan ismeretektől fosztották meg a mai utódokat, melyek túlnyomó többségét ma már nem lehet pótolni, s melyek nagy mértékben megkönnyítették volna a tár történetének mostani feldolgozását.

Az ígéretek megvalósítását később a háborús évek, a gazdasági válságok tették lehetetlenné. Így az 1907 óta beszerzett új kézirtatok felől szinte fél évszázadon át csupán a kézirtatári állománynaplóból, ill. a nyomtatott katalógus egy kézzel javított példányából lehetett tájékozódni. Csupán 1954-ben indult meg egy újabb feltárási munka, melynek célja az volt, hogy az 1907 óta beszerzett, ill. az akkor megjelent kötetben kiegészítésként feltüntetett kézirtatári tételeket egységes rendszerben (szakjelzetszám szerint) tegye hozzáférhetővé az egyre élnkülő kutatás részére¹¹. Ez az új katalógus nyomtatásban mindeddig nem jelent meg; első formájában — több, egyes éveket magában foglaló kiegészítésekkel és mutatókkal — gépelt lapokon állt rendelkezésre. 1960-ban az új katalógus alapján betűrendes kartonkatalógus készült: az új beszerzések bedolgozása azóta folyamatosan történik¹². — Az 1950-es évek közepén indult meg — közel egyidőben a fent említett új kiegészítő katalógus munkálataival — az egész kézirtatkatalógus új sorozata is. Ennek első kötete a könyvtár latin kódexeinek új katalógusa¹³. A kötet mindazokat a latin kódexeket tartalmazza, melyeket már az 1881. évi első katalógus mint latin nyelvűeket felsorolt (1–114. sz. alatt), — melyeket a könyvtár azóta vett állományba (115–117, 125–132)

¹⁰ A három nagy gyűjtemény történetére, katalógusaikra l. Tóth A.: „Holt” kézirtagyűjtemények élete. = MKSz. 1958. 42–50. l.

¹¹ Tóth A.: Az Egyetemi Könyvtár kézirtat- és ritkaságtárának gyarapodása 1894 óta. (J 133.) A munka 1954-ben indult meg s 1961-ig ily formában folyt.

¹² A feltárási munkának ez a fázisa, valamint a „Levelestár” létesítése és címtározása Kenyeres Imréné Bolgár Agnes nevéhez fűződik.

¹³ Codices latini medii aevi Bibliothecae Universitatis Budapestinensis, quos recensuit Ladislaus Mezey. Accedunt tabulae quae scripturas sub datis exaratas et aliae quae signa chartarum exhibent quas posteriores collegit et notis auxit Agnes Bolgár. (Bibliotheca Universitatis Budapestinensis. Catalogus manuscriptorum I.) Bp. 1961.

és azokat a régi antiphonálékat, melyek korábban a kéziratár „A” szakában voltak elhelyezve (118.—124.). Kimaradtak a korábbi katalógus egyes nem latin nyelvű tételei; így részleges — erősen vitatható — átszámozásra is sor került. Mindez szükségessé tette új kódex-alcsoport létesítését is (Cod. Ital.). A kötetnek — melyet jó initium-mutató, néhol nem teljesen logikus, egyesített tárgy-, személy- és helynévmutató egészít ki — különlegesen érdekes színt ad az ábrákkal bőségesen ellátott írástörténeti fejezet, valamint a vízjegyekről szóló részletes kimutatás, számos ábrával.

Az 1960-as években újszerű feltáró munkálat indult meg a kéziratárban a „Levelestár” létesítésével, ill. címtározásával. Az eddig a tár különböző szakcsoportjaiban elhelyezett, sokszor rejtőző, tudománytörténeti szempontból különlegesen jelentős tudós-levelek darabonkénti tartalmi feltárása Kazinczy Gábor leveleivel indult meg, majd újabb hagyatékokkal folytatódott.

A bevezetésben eddig elmondottakkal kettős célt óhajtottunk elérni. Egyrészt azt szándékoztunk bemutatni, hogy a tár anyagáról milyen katalógusok készültek, ezek milyen összefüggésben álltak egymással, s hogy ezekből a tár keletkezését illetően milyen következtetéseket lehet levonni. Másrészt fel kívántuk hívni a figyelmet arra a folyamatos gondoskodásra, melyet a könyvtár igazgatói és a tár őrei¹⁴ erre az anyagra mindig fordítottak. Majd láthatjuk, hogy milyen rossz jósnak bizonyult Szilágyi Sándor akkor, amikor úgy vélte, hogy a kéziratár csak kismértékben fog gyarapodni.

A JEZSUITA KORSZAK

A kéziratár múltjának gyökerei — szorosan összefonódva a könyvtárával — a jezsuita korszakba nyúlnak vissza. Egyetlen oly kézitról tudunk, mely kétségtelenül még a könyvtár turóci korszakából származik; érdekes és mind a rendház, mind a könyvtár funkciójára jellemző, hogy ez a kézirat egy magyar nyelvű énekeskönyv, mely nyilván a rend ellenreformációs missziós célját szolgálta¹⁵. Hogy ez a kötet vajon az első (1586—1589) vagy második (1589—1591) turóci korszakból származik-e, ma már nem állapítható meg. Feltehető azonban, hogy az utóbbiból, melynek során a könyvtárban az első neves szerzőktől származó könyvek (Turóci János, Temesvári Pelbárt) is megjelentek. Már Nagyszombatban, 1628-ban került a könyvtárba egy szépeességi eredetű, a XV. század közepén keletkezett, vegyes tartalmú latin kódex¹⁶, melynek egyes, a magyar egyháztörténet szempontjából jelentős részei nyomtatásban is megjelentek. Az egyetemalapítást követő korszakból egyetlen, de különleges kódex-gyarapodásról tudunk: egy török nyelvű, imákat és ráolvasásokat tartalmazó kötetről van szó¹⁷, mely az 1690-es katalógusban szerepel először. Az állománybavétel pontos évét és körülményeit nem ismerjük, de az időpont alapján valószínű, hogy a kötet Buda visszavívásakor kerülhetett a könyvtárba.

¹⁴ Nem lesz felesleges, ha itt megemlítjük, kik foglalkoztak a régi és a közeli múltban a tár anyagával, kik voltak annak — hogy ezt a régies, de soha el nem avuló jelölést használjuk — „őrei”. Az első időkben a tár anyagát az igazgató szobájában, külön szekrényben őrizték. Később a gyűjtemény gyarapodása, a vezető könyvtári tisztviselők egyetemi oktatói munkája eredményeként a könyvtár örök valamelyike vette át a tár őrzését is. Schönvisner István viszont még igazgató korában is ellátta a kéziratár gondozását. Toldy Ferenc igazgatása korából van az első adatunk arra, hogy főfoglalkozású kéziratáros foglalkozott a gyűjteménnyel: Garay János 1849-től haláláig látta el azt a feladatot. Őt tekintjük a tár első őrének, — ezért áll mellszobrára ma is a tanári olvasóban. A későbbiek során Dedek Crescens Lajos, Fitz József, Hóman Bálint, Domanovszky Ákos, Mezey László, Tóth András, Kenyeresné Bolgár Ágnes és Vértesy Miklós látták el a tár gondozását.

¹⁵ A 113. (Cantionale et passionale hungaricum societatis Jesu, residentiae Turociensis.)

¹⁶ Cod. lat. 73.

¹⁷ Cod. turc. 6.

Rátérve most már — *tudományági csoportosításban* — a voltaképpeni kéziratár állományára, elsőnek a régi könyvtári jelzetrend „A” szakáról, a *hittudományi kéziratokról* kell szólnunk. Ezek elseje irodalomtörténeti szempontból is nevezetes: a nagyszombati jezsuita Káldi György első katolikus magyar bibliafordításának apró gyöngybetűkkel írt testes kötete (A 1.) 1607 után, (A 183. jelű exhortatio-kötete 1611 után) került a könyvtár polcaira. Még szintén 1635 előtti gyarapodás egy Pál apostol-ról szóló teológiai tanulmány (A 5.), Sarmasághy Zsigmond kassai jezsuita atya hagyatékából. Az egyetemalapító Pázmány Péter hittudományi munkái — egyéb műveiről a maguk szakágazati helyén szólnunk — halála után (1638) jutottak a könyvtárba. A hittudományi kéziratok között nevezetesebbek még az 1557—1577 közt Nagyszombatban élt Mindszenti András latin nyelvű hitmagyarázó kötete (A 182.), egy 1642-ben keletkezett *Tükröske* c. magyar hitbuzgalmi mű (A 161.), valamint az ellenreformáció nagyhirű ideológusának, Szent-Iványi Mártonnak tomisztikus szellemű egyetemi előadásai 1680 tájáról (A 38.) s egy XVII. századi magyar nyelvű cantionale (A 112.), mely az 1690-es katalógus szerint *Cantus sacri ungarici* címen 1657-ben került a könyvtár állományába. A hittudományi irodalomból név szerint említhető meg Ricsánszky Tóbiás *Cornicula diversicolor* c. 1688-ban befejezett hit-szónoklati gyűjteménye, valamint Pázmány Kalauzának 1734-ben készült szlovák fordítása (A 79.) A többi régi nagyszombati származású kézirat átlagos és jelentéktelen; részben hitbuzgalmi jellegű¹⁸, részben pedig a hittudományi kari oktatással¹⁹ áll kapcsolatban.

Sokkal változatosabb képet mutat a hagyományosan külön kezelt *egyház történeti szakcsoport*, melyben számos komoly forrásértékű régi nagyszombati eredetű kéziratot találhatunk. Elsősorban kell említenünk az eredetileg a Hevenesy-gyűjtemény részét alkotó nyolc kötetes Czeles Márton-féle gyűjteményt (Ab 50.). Czeles Kollonich érsek utasítására 1697—98-ban a Vatikáni Könyvtárban dolgozott, és ott magyar egyháztörténeti és egyházi jogbiztosító iratokat másolt ki. A kötetek 1766-ban kerültek a nagyszombati rendház birtokába; addig a kamarai levéltár őrizetében voltak. Nem csupán egyháztörténeti szempontból jelentősek a rend elhunyt tagjairól írt megemlékezéseket tartalmazó kötetek (Elogia defunctorum — Ab 137.—148.), valamint a nagyszombati rendház történetére vonatkozó gyűjtemények (Ab 118.—125.), melyek részben elogiumok, részben historia domusok, részben oktatástörténeti jellegűek. Megemlíthetjük még a jezsuita rend egy XVII. század közepéről származó, magyar nyelvű regulás-kötetét (Ab 74.)²⁰, valamint Orosz Lászlónak, a rend paraguayi tartományfőnökének — sajnos csonkán reánk maradt — *Decades illustrium virorum Paraquariae* c. művét (Ab 134.)²¹. A többi nagyszombati eredetű egyháztörténeti kézirat²² jellegtelen.

A nagyszombati egyetemen a jogi kar csupán 1669-ben alakult, s az államosításig nem volt különösen jelentős. Ennek következtében a nagyszombati eredetű *jogi anyag* is érdektelen; elsősorban az oktatással kapcsolatos előadások és jegyzetek tartoznak ide. Koller Ferenc és Khlosz Pál jogtanárok az érdekesebb nevek²³.

Tudománytörténeti szempontból érdekes az a bőség, mely a nagyszombati eredetű *természettudományi* kéziratokban mutatkozik. Orvosi vonatkozású anyag vi-

¹⁸ A 141., 152., 159., 189.

¹⁹ A 37—41., 48., 49., 51.

²⁰ A J 126. jelű katalógus szerint (14. l.) a nagyszombati rendház könyvtáráé volt.

²¹ Orosznak a paraguayi rendtartomány felszámolásáról írt leveleit a Kaprinay-gyűjteményben találhatjuk (Coll. Kapr. in 4° tom. XLIV. 65. sz.)

²² Ab 23., 31., 34., 45., 76. Ide tartozik a G 83. jelű vegyes kötet is (*Schmitt Nicolaus*).

²³ B 1., 22., 23., 66., 93., 97., 103.

szonylag kevés van, mivel az orvosi kar csupán pár évvel a jezsuita rend feloszlása előtt létesült. (Mint látni fogjuk, egy-két ilyen jellegű kézirat a szakolcai rendházból került a könyvtárba, az ott működött Aibl Vince jóvoltából.)

Hosszú ideig jelzet nélkül őrizte a könyvtár kézirtára azokat a magyar tudománytörténeti szempontból egyedülállóan érdekes meteorológiai feljegyzéseket, melyeket az egyetemi csillagvizsgáló állomáson Weiss Ferenc professzor irányítása alatt 1763-ban és 1767-ben vezettek (LEO 614/1.). Az egyéb természettudományi vonatkozású kéziratok nem tanúskodnak minden kétséget kizáróan arról, hogy a nagyszombati kollégiumban intenzív volt a fizikai irányzat. Az anyag túlnyomó többsége a XVII. század második felében élt, s diplomáciai missziókban is résztvevő Rakolupszky János hagyatékából származik, és elsősorban matematikai jellegű: Petrus Ramus egy művének másolata (E 2.), Stifelius aritmetikájának kivonata (E 3.) az ingolstadti kollégiumban használt jegyzetek (E 5—6.). Nagyszombati oktatással csak két kézirat kapcsolatos: az egyik *Compendium Newtonianae philosophiae*, a bölcsészettudományi kar 2. évfolyama számára (1699—E 24.); a másik egy convolutum, mely matematikai példatár mellett egy Aristoteles-kommentárt tartalmaz (1719—E 10.). A XVII. század végéről származik még két érdekes eredeti nagyszombati kézirat: egy alchimia-kötet és egy csillagászati mű (E 43. és 22.).

Nem sok, de érdekes a nagyszombati eredetű *filozófiai* kézirat. Első helyen kell említenünk Pázmány Péter két művét. Az 1599-ben Grazban írt *Physica* c. Aristoteles-kommentár (F 6.)²⁴ két példánya közül az egyik az egyetemalapító érsek kezé-írása, és halála után került a könyvtárba. A *Dialectica* (F 7.) az eredeti kézitról kiadási céllal készített másolat; maga a mű akkor Pázmány halála miatt nem jelent meg, s csupán a XIX. század végén, összes művei kiadásakor látott napvilágot.

Magyar könyvtártörténeti szempontból figyelemre méltó az a hat görög nyelvű értekezést tartalmazó kötet, mely előbb Sambucus János, majd Istvánffy Miklós birtokában volt, s utóbbi révén került (feltehetően Pázmányhoz fűződő kapcsolata következtében) a nagyszombati kollégium könyvtárába (F 28.). A kötet tartalma vegyes, kolligátumba kerülése csupán az azonos nyelvvel magyarázható, a nyomtatott katalógus filozófiai csoportjába is csupán azért került, mert első darabja bölcséleti jellegű. Egyébként a szakcsoportokba sorolás más esetekben sem volt következetes. Így került p. o. a filozófiai szakba csupán *Acta promotionis magisterii philosophici... c.*, nagyszombati eredetű kötet (F 44.), mely sem nem filozófiai, sem nem pedagógiai jellegű, hanem egyetemtörténeti: a bölcsészeti karon 1674—1702 között licenciátusi fokozatot nyert hallgatók promócióiról tájékoztatót (s a katalógusban szereplő nevek is csupán az első promócióra vonatkoznak).

Érdekes módon viszonylag kevés volt a nagyszombati könyvtár *történeti*, ill. az azzal együtt kezelt *földrajzi* kézirtatos anyaga. Ezek közül kiemelkedő helyet foglalnak el az ún. Kuefstein-iratok (G 4.), Johann Ludwig von Kuefstein követ hagyatéka (benne Ludwig von Molarth konstantinápolyi követ iratai). A gyűjteményt — mely sok érdekes adatot tartalmaz a XVII. századi osztrák diplomácia történetére Kuefstein jezsuita fia, Gotthilf hagyta a könyvtárra^{24a} Nagyszombatban, 1663-ban bekövetezett halálakor.

Az ősi székváros, Nagyszombat és az egyetem szoros kapcsolatára két kézirat

²⁴ A nyomtatott katalógus összeállításával kapcsolatos módszer bizonytalan voltára utal, hogy egy másik Aristoteles-kommentárt minden utalás nélkül a természettudományi szakba osztottak be (E 10.), csupán azért, mert a convolutum első darabja matematikai jellegű volt.

^{24a} Donáth Regina: Egy török kori forrásgyűjtemény az Egyetemi Könyvtár kézirtárában. (Az EK Évkönyvei II. Bp. 1964. 193—212. l.) — U. ő.: Iratok a westfáliai békekötés történetéhez. U. o. III. Bp. 1966. 239-262.

utal. Az egyik a városi tanácsülések 1684—86. évi jegyzőkönyveit tartalmazza (G 75.), a másik a XVIII. század második feléből származik s a jogi oktatás segédeszköze volt (G 76.). A város 1747. évi jogszabálygyűjteménye mellett magánjogi esetgyűjteményeket, ill. egy a jezsuita rendfőnök részére kiadott titkos utasítást tartalmaz.

1708-ban került a könyvtárba egy XVII. századi *Adversaria historica et geographica* c. kis kézirat (G 21.), majd 1718 és 1725 közt rendre egy jelenlétkeltelen római történeti feljegyzés (G 15.), Struviusnak egy „collegium privatum”-ként előadott pénztörténeti jegyzete (G 169.), egy olaszországi útleírás (G 179.) és egy vegyes feljegyzéseket tartalmazó kötet (G 74.), melynek érdekes részei az 1683. évi bécsi ostromra vonatkozó jegyzetek. Nem sokkal az államosítás előtt pár újabb történeti kézirat került a könyvtárba, azonban ezek sem mutatnak tervszerű állománygyarapításra. Ilyenek p. o. Heinrich Bullinger Zürich történetével foglalkozó két vaskos kötete (G1. és 2.—1764.), Koller József rendfőnök régészeti műve (G 129.) az ókori Singedo (Belgrád) és Taurinum (Zimony) helyéről, a török elleni háború ügyében Rómában a XVI. század végén tartott beszédek (G 68.), az 1715-ben elhunyt Hevenesý saját kezével írt mutatókötet gyűjteménye egyes darabjaihoz (G 85.) és az erdélyi törvények részben kéziratos szövegei a XVII. század második feléből (G 47.).

Az irodalmi és nyelvészeti kéziratok nagyszombati csoportja szintén kisszámú és jellegtelen. Időrendben első egy *Fasciculus epigrammatum* c., iskolai költeményeket tartalmazó versgyűjtemény (H 48.), melyek közül az egyik „poema symbolicum”-ot 1638-ban adtak elő. A kötet végén magyar morálteológiai feljegyzéseket olvashatunk. 1650-ben került a könyvtárba Oláh Miklós érsek költeményeit, ill. a hozzá írt verseket tartalmazó kötet (H 46.); ez (többek között) alapja volt Oláh Miklós 1934-es kiadású összes műveinek.

Inkább marginális bejegyzései, mintsem tartalma miatt érdemel figyelmet a *Carmina et regulae variae in carminibus* c. kéziratkötet, mely 1693-ban jutott Nagyszombatba, majd a kuruc időkben megjárta Győrt, s később visszajutott első őrzési helyére (H 51.). Közel fél évszázadnak kellett eltelnie, míg egy újabb nyelvészeti jellegű kézirat került a könyvtárba: egy román—latin—magyar szótár (H 3.), minden valószínűség szerint egy 1742-ben tett erdélyi utazás segédeszközeként; a szótár után ugyan az utazás „itinerarium”-a olvasható.

Az utolsó irodalmi természetű kéziratot 1753-ban helyezték el a jezsuita egyetem könyvtárában: a *Sedecias* c. „keserves játék” ez, melyet Kunits Ferenc fordított (H 4.); a kézirat az egri előadás után került Nagyszombatba^{24b}.

A kézirtattár természetes tartozékai a könyvtár *régi kéziratos katalógusai*. Ezek közül azonban csupán egy-két darab nagyszombati eredetű. A könyvtár két legrégibb katalógusáról, az 1632-ben (J 1.) és az 1690-ben (J 2.) megkezdettekről korábban már tettünk említést²⁵. Ezek a magyar könyvtörténet komoly forrásemlékei. Már a rendfelosztatást követő időkben készült, de az azt megelőző állapotot tükrözi az a jegyzék, mely a rend felosztatásakor a rendtagok szobáiban talált könyveket leltározta (J 3.). A jegyzék a rendtagok tudományos érdeklődésére vet érdekes fényt.

Nem szólva most egy-két olyan kézirtarról, melyek feltehetően, de nem bizonyíthatóan nagyszombati származásúak²⁶, a kézirtattár nagyszombati alapállományát

^{24b} Alszegehy Zsolt: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Bp. 1914. 27. l. és Beöthy Zsolt: A magyar irodalom története I. kötet Bp. 1896. 494. l.

²⁵ A régi katalógusokról l. Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár 1690. évi katalógusa. (Magyar Könyvszemle 1957. 368—372. l.) és Pajkossy Györgyné: Az Egyetemi Könyvtár története 1690-től 1774-ig. (Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei IV. Bp. 1968. 63—88. l.)

²⁶ Így p. o. Pulyai János Nagyszombatban, 1718-ban írt *Szatmári Békességh* c. írása (G 79.), ill. az *Egy elkárhozott lélek...* c. magyar nyelvű tanköltemény (H 18.)

illetően megállapíthatjuk, hogy az — egy-két ritkaságtári tételtől eltekintve — különleges értékkel nem rendelkezett, s állománya (mint a könyvtáré általában) szorosan szolgálta az egyetem három karának oktatási tevékenységét. A nagyszombati állomány ennek megfelelően elsősorban hittudományi és egyháztörténeti, ill. történelmi és klasszika-filológiai jellegű volt.

A SZERZETESRENDEK FELOSZLATÁSÁNAK KORA

A kéziratár komoly értékekkel való gyarapodására a szerzetesrendeknek Mária Terézia, majd II. József uralkodása alatt történt feloszlatása után került sor. A feloszlatott jezsuita, pálos és egyéb szerzetesrendek könyvtárainak kéziratai — kevés kivétellel — az Egyetemi Könyvtárba kerültek. Ezek a szaporulatok szabták meg a kéziratár arculatát, s alakították ki azt a képet, melyet ma is szemlélhetünk polcain.

A szerzetesrendek feloszlatásával kapcsolatban elsősorban a *jezsuita rend többi rendházairól* kell szólnunk. A *pozsonyi* kollégiumból Isaac ben Solomo bajor eredetű, a XV. század második feléből származó orvosi kódexe került a ritkaságok közé (Cod. lat. 91.), mely korábban Mossóczy Zakariás, ill. Országh Kristóf tulajdona volt, s 1708-ban lett a jezsuitáké. A többi pozsonyi kézirat részben az oktatással és a pasztorációval függ össze, részben a rend egyéb tevékenységére utal²⁷. Általában jellemzi ezeket a kéziratosokat, hogy többségük a XVII. században keletkezett; külön érdemes említeni két magyar hitszónoklat-gyűjteményt (A 162. és 164. — a század közepéről, ill. végéről). Kora és témája következtében kiemelkedik egy a XVI. század második feléből származó általános földrajzi kézirat, (G 178.), mely 1636-ban került Pozsonyba. Faludi Ferenc sajátkezűleg írt előszavával ellátott *Szent emberének* kéziratáról (A 30.) azért tételezzük fel a pozsonyi eredetet, mivel az író 1759-től itt volt könyvtáros.

Különlegesen érdekesek a *szakolcai* rendházból származó kéziratok. Az ún. „morva testvérek” tizenhat különböző jellegű, német nyelvű egyházi szertartás- és egyéb könyve (Ab 1—11., 13—17.) a XVI. század második és a XVII. század első feléből származik. Ezek az imakönyvek, bibliamagyarázatok, családi feljegyzések a morva testvéri közösség ellen indított vizsgálat után kerültek a vizsgálatot vezető Csáky Imre püspök révén a rendház könyvtárába²⁸. A szakolcai eredetű kéziratok másik érdekes csoportja orvostudományi vonatkozású. Aibl Vince, aki 1746-ban a bécsi egyetemen Schelenberger Károly és Quarin Péter professzoroknál tanult, 1754-ben ajándékozta kéziratos jegyzeteit (anatómia, higiénia stb.) Szakolcának. (D 4. 5., 29.—33., E 12.) A katalógusba való bejegyzés dátumából (1754) ítélve, szintén Aibl ajándékaként gyarapodott a könyvtár egy *Liber alchymisticus* c. kézírtal (E 45.) is. Az Aibl-hagyaték így a kéziratár első egységes jellegű orvostudományi állagának tekinthető²⁹.

Ha a *többi jezsuita rendházból* származó kéziratot együtt vesszük szemügyre — függetlenül attól, hogy csupán azok jezsuita eredetüket ismerjük, vagy ismerjük a származási helyet is — világosan látjuk, hogy a rend könyvtárainak kéziratos anyaga (kivételeket természetesen nem említve) jellegtelen volt. A hittudományi, ill. egyháztörténeti tartalmú köteteken kívül mást alig találunk. Külön kell viszont szólnunk

²⁷ A pozsonyi kollégium könyvtárából — az egy kódexen kívül — biztosan hat, feltehetően szintén még hat kézirat származik.

²⁸ A cseh-morva testvérek történetéről és liturgikus könyveikről ma is a legmegbízhatóbb Beck, Josef: *Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österreich—Ungarn ... in der Zeit von 1526 bis 1785*. Wien, 1883. (Nachdruck 1967.) *Fontes Rerum Austriacarum* II. 43.

²⁹ Szakolcai eredetű ezeken kívül egy hittudományi „elogia” (A 61.), ill. egy az ottani irodalmi oktatásra vonatkozó jegyzet (F 33.) — mindkettő a XVII. század közepéről.

a kódexekről. Három ezek közül a jezsuita gondozás alatt álló egri érseki alumnátus könyvtárából (Cod. lat. 66., 88., 94.), egy-egy a soproni (Cod. lat. 52.), a beszercebányai (Cod. orient. 3.) és a lőcsei (Cod. orient. 8.) házakból származott. A latin kódexek mind a XV. században keletkeztek; s a legérdekesebb talán a Sopronból származó kötet: Jacobus de Turre de Forlivio egy 1402-ben írt, 1472-ben másolt kézírata. A legújabb kutatások alapján jezsuita intézményekből származóknak tartjuk azt a négy XIV. századi, eredetileg a ferencesek részére készült antifonálét is (Cod. lat. 118—119., 121—122.), melyeket korábban kéziratári (s nem kódextári) jelzet alatt tartottak nyilván. A kódexeken kívül a szakma szerinti megoszlás a jezsuita eredetű kéziratok terén az alábbi: hittudomány 18 kötet; egyháztörténet 51 kötet (ebből 38 kötet a feloszlott rendházak *historia domusai*); természettudomány 1 kötet; filozófia 1 kötet; történelem 5 kötet; oktatástörténet 2 kötet; könyvtárkatalógusok 5 kötet. A hittudományi művek túlnyomó többsége oktatási segédeszköz: különböző „tractatus”-ok és „questio”-k, túlnyomórészt tomisztikus szellemben. Ezek közül nyelvtörténeti vonatkozása miatt egyetlen tétel érdekes: egy 1694-ből datált lengyel-latin nyelvű szentbeszédgyűjtemény. (A 186.) Az egyháztörténeti szakkból egyetemes és magyar művelődéstörténeti szempontból egyaránt kiemelkedően jelentős a *rendház-történetek gyűjteménye* (Ab 80—117., 126—133.), mely gazdasági-igazgatási vonatkozású kötetekben is gazdag³⁰. A rendi oktatástörténetre vonatkozó kötetek érdekes korszakra vonatkoznak: az egyik a rend budai főgimnáziumának (academia) növekedéit sorolja fel 1730—1733 közt (F 89.), a másik a nagyszombati noviciátus tagjai felől tájékoztat 1743—1759 közt (Ab 27.). A történeti kéziratok közt jelentőset nem találunk; az egyetlen természettudományi kézirat (E 61.) a halastavakról és azok lakóiról értekezik (1596-ban keletkezett, 1744-ben került a budai kollégiumba). A feloszlott jezsuita rendi könyvtárak katalógusai (J 8., 10—12., 94., 98.) könyv- és művelődéstörténeti szempontból jelentősek.

Számszerűen: *a jezsuita rendházakból kb. 250 kézirat került az Egyetemi Könyvtárba*; ezek közül kb. 110 Nagyszombatból, 17 Pozsonyból, 31 Szakolcáról, 6 Turócra, a többi a rend más rendházaiból.

A könyvtár ősnymtatványtárához hasonlóan, a *pálos rendházak* könyvtáraiból a kéziratárba is számos értékes darab érkezett. Tizenöt kódexről kell elsősorban megemlékeznünk. Ezek közül hét az 1369-ben alapított felsőelefánti kolostorból származott, de korábban a lechnici kartauziak tulajdona volt. Joannes de Balbis de Janua *Catholicon* c. szógyűjteményének két, 1418 előtt keletkezett kötete (Cod. lat. 57. és 58.); Humbertus de Prulliaco Petrus Lombardushoz írt, 1437 előtt keletkezett kommentárjai (Cod. lat. 86.) s még három XV. századi kódex-kötet. A többi pálos kódex közül a legrégibb a XIII. század második feléből származó lepoglavai (korábban zágrábi) eredetű kötet (Cod. lat. 37.), Bernardus de Botone IX. Gergely decretálisaihoz írt jegyzetei. Két kódex Remetéről (Cod. lat. 38. és 44.), kettő (Cod. lat. 78. és 114.) a Pozsony megyei Máriavölgyből (Maria Thall), kettő pedig (Cod. lat. 68. és 90.) a pesti zárdából került az Egyetemi Könyvtárba. A korban legfiatalabb kötet, a pálos rendfőnök formuláskönyve (Cod. lat. 131.) a XVI. század első feléből származik.

A pálos eredetű egyéb kéziratok túlnyomó többsége hittudományi jellegű s tudománytörténeti szempontból érdektelen. Csupán a korban legrégibb, ill. a nem hittudományi kötetekről szükséges megemlékeznünk. A XIV. századból származik Bánfi-

³⁰ Elsősorban ebben a vonatkozásban egészítik ki az Egyetemi Könyvtár kéziratárának anyagát az Országos Levéltár Pénzügyigazgatási Levéltárak Acta Jesuitica fondjában őrzött rendtörténeti kötetek és iratok.

hunyadi Benedeknek a döghalállal kapcsolatos elmélkedése (D 90.—Sátoraljaújhely) és két rendfőnöki használatra szánt kötet. Az egyik egy levél- és iratmintakönyv (Ab 149. s ennek Ab 150. jelű folytatása), ill. egy lepoglavai eredetű pálos életrajz-gyűjtemény (Ab 151.). A XVII. századi kéziratok közül kiemelkednek: egy versbe szedett Kempis-kötet (A 35. — Orosz Ferenc műve), egy római Graduale 1623-ból (A 115. — a végén magyar énekszövegekkel). A legjelentősebb a tíz kötetes „Acta Paulinorum” c. gyűjtemény (Ab 154.), mely az 1638—1770 közt tartott generális képtalanok jegyzőkönyveit s egyéb feljegyzéseket tartalmaz. A pálos rendnek a magyar közéletbe való beágyazottságára utalnak a jogi, ill. közjogi vonatkozású kéziratok: egy 1668-ból származó magyar jogi szótár (B 6. — Pápa), egy szintén XVII. századi jogi formuláskönyv (B 12. — SAújhely), valamint két magyar törvényszöveg-gyűjtemény (G 39. és 40. — utóbbi az ún. Nádasdy-kódex). Mindkettő a Nádasdy-család ajándékaént került a domonkosok, majd onnan a pécsi pálosok birtokába.

A XVIII. századi pálos kéziratok többsége szintén hittudományi (25 db.)³¹, ill. egyháztörténeti (62 db) jellegű. Előbbiek közül egy 1717—1750 közt elmondott magyar egyházi beszédek tartalmazó kötet (A 165.) emelkedik ki; az utóbbiak közül a csehmorva testvéreknek egy Máriavölgyből az Egyetemi Könyvtárba került kötete (Ab 12.), egy rendi jogszabálygyűjtemény (Ab 158.), egy „catalogus mortuorum” (Ab 157. — 1734—63.) jelentős. Tudomány és egyéb történeti szempontból a pálos anyagból is messze kiemelkednek a historia domusok (Ab 161—209.). Ebben a korban is jelentéktelenek az egyéb tudományágakat képviselő kéziratok: a jogi, történeti és nyelvészeti jellegűek³² mellett csupán az orvos- és természettudományiak³³ érdekesebbek.

Számszerűen: a 123 pálos eredetű kéziratból a rendfőnöki gyűjteményből 7, Máriavölgyből 17, Sátoraljaújhelyről 15, Késmárkról 14, Elefántról 12, Pestről 10, egyéb rendházakból 48 származik.

A jezsuita és pálos eredetű kéziratok mellett számban és értékben egyaránt jelentősek a XI. század végén alapított *kartauzi rend* házaiból származó kéziratok, elsősorban itt is a kódexek. Az Egyetemi Könyvtár latin kódexei közül 25 kartauzi eredetű; ezek túlnyomó többsége a lechnici kartuziából származik (14 biztosan, 5 feltehetően), egy-egy a menedékkői, ill. pesti házból; négy kartauzi kódex eredeti őrzési helye nem állapítható meg. Ami e kódexek provenienciáját illeti: tíz magyarországi (többségben szepességi), 8 lengyelországi, 3 csehországi s 4 bizonytalan eredetű. A számok önmagukért beszélnek, s jelzik a rend elsődlegesen lengyel—cseh, ill. magyar-felvidéki gyökereit. A kódexeken kívül csupán három jellegtelen kézirat kartauzi eredetű³⁴, közülük az egyik egy magyar—szlovák szótár.

A *szervita rend* feloszlott könyvtárai kilenc értékes kézzel gyarapították a könyvtár állományát; közülük hét lorettói, egy-egy fraknoi, ill. vati eredetű. Két kódex (Cod. lat. 71. és Cod. orient. 2.) mellett a XVII. századi kéziratok érdekeseek. Két történeti kézirat (G 69. és 70.), Eszterházy Miklós 1642-ben írt magyar nyelvű hitvédelmi értekezése (A 26.), s egy 1650 tájt keletkezett szlovák énekeskönyv (A 132.) szerepelnek ebben a csoportban. A *premontrei rend* jászói és leleszi rendházaiból szintén kilenc kézirat került a könyvtárba; ezek közül öt kódex (Cod. lat. 36., 51., 67., 74., 96.).

³¹ A 7., 8., 15., 25., 28., 41., 43., 45., 63., 66., 122., 125—128., 130., 131., 165., 180., 195., 198., 230—232.

³² B 52., 54., 56., 146., G 44., 153., H 66.

³³ D 3., 28., 77., E 28., 76.

³⁴ A 18., 24., H 64.

Kiemelkedően értékesek a *pozsonyi klarisszák* rendházából a török idők sok viszontagsága után az Egyetemi Könyvtárba került³⁵, a XVI. század elején keletkezett (eredetileg egyetlen kolligátumot alkotó) magyar kódexek, a magyar nyelv- és művelődéstörténet elsőrendűen fontos forrásai (3.: Példák könyve; 4.: Cornides-codex; 5.: Könyvecske az apostolok méltóságáról; 6.: Sándor-codex; 7.: Bod-codex). A magyar kódexeken kívül ebből a rendházból érdekes módon csupán egyetlen érdektelen hitbuzgalmi irat került a könyvtárba (A 90.).

A *benedekrend*től származó kéziratoknak csupán a száma tekintélyes (15), azonban értékük — a híres szépen miniált ún. „Pannonhalmi-codex” (Cod. lat. 113.) kivételével — nem különleges. Túlnyomórészt a XVIII. században keletkezett hittudományi kötetekről van itt szó; közülük egy-kettő Maria Zellből való eredet nyomát viseli magán³⁶. — Feltűnően nagy a száma a *trinitárius* kolostorokból származó kéziratoknak: a 22 tételből 16 hittudományi jellegű³⁷, több kötet a neves hitszónok Lucas a St. Nicolao írásait tartalmazza. Két matematikai kézirat jelzi a rend általánosabb természettudományi érdeklődését (E 4. és 15.).

A *többi szerzetesrend* (karmelita, ágostonos, ferences, kamalduli, domonkos, cisztercita, minimus és egyéb) az Egyetemi Könyvtár abolíciós kori gyarapodásában már számszerűen is kevesebb anyaggal szerepel: összesen 49 tétel, ebből 36 hittudományi; kódex ebben a csoportban nem volt.

Az összes rendházak adatait számszerűen összesítve megállapíthatjuk, hogy az *abolíció során kb. 450 kódex és kézirat került az Egyetemi Könyvtárba* (ebből 66 kódex). Szakágazati megoszlás szerint hittudományi jellegű 290 kézirat, történeti 31, orvos- és természettudományi 36, jogi 15, filozófiai 9 és nyelvészeti 8.

Ezt az anyagot természetesen egészítik ki azok a művelődéstörténeti szempontból jelentős *könyvtári katalógusok*, melyekből részben a feloszlattott rendházi könyvtárak akkori állománya rekonstruálható, részben pedig nyomomonkövethető állományuk további sorsa (beszállítás az Egyetemi Könyvtárba vagy más intézményekbe, szétosztás a papság között, elárverezés stb.)³⁸. A jegyzékek közül számosat a könyvtár könyvtárosai készítettek. Különleges jelentőségű az az összesítő jegyzék, mely az 1773-ban feloszlattott jezsuita rend valamennyi rendházi könyvtárának állományát foglalja magába s melynek összeállítása a kor könyvtártörténetének jelentős eseménye volt³⁹. (Az u. n. Index generalis.)

A KÉZIRATTÁR FEJLŐDÉSE A XIX. ÉS XX. SZÁZADBAN

A szerzetesrendek feloszlását követően a kéziratár gyarapodása az eredetet illetően változatosabbá válik. Elsősorban azokról a kéziratokról kell szólnunk, melyek a könyvtárba annak *egyetemi jellege* következtében kerültek be. Ide tartoznak azok a kéziratok, melyek részben *egyetemi előadások* anyagát nyújtják akár professzori fogalmazásban, akár a hallgatók lejegyzése nyomán. Hasonlóképpen ide tartozónak

³⁵ A pozsonyi klarissza-eredetű magyar kódexekről bőséges irodalom szól. Legújabban a Lévardy Ferenc és Bognár András gondozásában megjelent „Példák Könyve 1510” c. kötet Bp. 1960. és a *Cornides-kódex* Bp., 1967. (Codices Hungarici IV. és VI.)

³⁶ A 19., 62., 65., 188., 210., Ab 36., 41., 218—222.; a fizikai (E 33.) és szónoklattani (F 30.) kéziratok is jellegteleneek.

³⁷ A 12., 97., 123., 124., 138., 149., 150., 155., 167. (ez magyar nyelven!), 208., Ab 47., 79., 226—229.

³⁸ J 3., 7., 8., 13—18., 20—21., 99—105.

³⁹ J 10. és 11. A jegyzék keletkezésére vonatkozó legújabb könyvtártörténeti irodalmat adja Tóth A.: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlása korában (1773—1790.) = Az EK Évkönyvei III. Bp. 1966. 101—146. l.)

véljük a régi *professzori hagyatékokat* is, mivel — különösen a régebbi korban — szinte szokás volt, hogy az egyetem elhunyt tanárainak hagyatéka a könyvtárba került. A hittudomány, egyházjog és egyháztörténet területéről Fejér György (A 72.), Markovics Mátyás Antal (A 73—76.), Vass László (A 64—67., 260.) és Székely István (A 264.) professzorok többségükben hagyatéki alapon a könyvtárba került kéziratok említendői. A jogtudomány területén is kitűnő nevekkel találkozunk. Nitrai György (B 38.—40.), Lakics György (B 57.) és Vuchetich Mátyás (B 51. és 111.) professzorok kéziratok mellett — hogy csak a jelentősebbekről szóljunk — külön kell említenünk az 1769-ben egyetemi oktatási reform-céllal működő Niczky-féle bizottság *Planum Juridicum*-át (B 25.)⁴⁰, valamint Henfner Jánosnak az 1845/46-os tanévben tartott nevezetes statisztikai előadásait (B 114.), melyek a pesti egyetemen tartott első magyar nyelvű előadások voltak⁴¹.

A természet- és orvostudomány területén is találkozunk egy-két érdekes névvel. A neves bécsi fiziológia-professzor H. Boerhave emlékét egy magyar hallgatója által készített jegyzetek őrzik (D 6.). Az egyetem egyik büszkesége, Winterl Jakab kémia-professzor előadásait egy az ő „dualisztikus kémia”-jának rendszerében készült jegyzet idézi (E 36. — bevezetés a kémiába, savak és bázisok kombinációja, a dualisztikus kémia rövid áttekintése). A matematikai oktatás a gyakorlati igények korai kapcsolatára utalnak Bruna Ferencnek, a felsőbb matézis tanárának áramlástani, hidrantszámítási és általános építőmérnöki jegyzetei (E 62.). Egy ábrákkal is ellátott jegyzet (D 83.) a XVIII. század végi anatómiai oktatás gyakorlati módszereire enged következtetni. A régi orvostudományi oktatási anyagból nevezetesebbek még egy fiziológiai (D 8.), egy sebészeti eszköztani (D 67.) jegyzet, valamint az 1849 után tanító Langer Károly állattani előadásai (D 60.).

Az oktatási jellegű anyaghoz hasonlóan szinte „hivatalból” kerültek be a kézirat-tárba olyan dokumentumok is, melyek részben az *egyetem*, részben a *könyvtár történetével* kapcsolatosak. Egyetemtörténeti vonatkozásban a legérdekesebb a bölcsészettudományi kar már említett 1674—1702. évi promóciós könyve (F 44.). Ismert tényről rögzít az 1721-ből való nyomtatott királyi rendelet is, mely az egyetem kancellárját az egész országra szóló cenzori jogkörrel ruházta fel. (G 161. a) A fentiekhez hasonlóan több kézirat fűződik az egyetem történetéhez; esetleges jellegüket az magyarázza, hogy az egyetem működésével kapcsolatos iratanyag gyűjtése a rektori hivatal feladata volt; a könyvtárban található kéziratok általában nem irattári jellegűek. A legkiemelkedőbb ezek közül Csery József könyvtártisztnek, az Egyetemi Könyvtár „élő emlékezetének” több mint 600 oldalas egyetemtörténeti kézírata (G 163.), mely a magyar felsőoktatás kezdetétől 1680-ig tárgyalta a témát; kézírata még ma sincs kellően kiértékelve. Molnár János egyetemi tanár szentbeszédei (A 194.) az egyetem 1780. június 25-i felavató ünnepségéhez kapcsolódnak. A *Systema novum philosophicum* (F 47.) a bécsi tanulmányi rendszer II. József alatti átültetésének kísérletét jelzi. A jozefinizmust követő reform-korszakból származnak az országos oktatásügyi bizottság jegyzőkönyvei, iratai és táblázatai (F 49.). Nyilván az 1806. évi II. *Ratio Educationis* nyomán keletkezett az 1808—10. évek tanügyi rendeleteiről készített mutatókötet (F 50.). Szintén ennek a kornak a terméke az a tervezet, melyet az

⁴⁰ A Niczky-féle „Planum Juridicum”-ra I. Eckhart Ferenc: A Jog- és Államtudományi Kar története 1667—1935. Bp. 1936. 58—60. l.

⁴¹ Henfner János statisztikai előadásairól a szakirodalom nem tesz említést; így Kovácsics, József: Statistikunterricht an der Universität von A. Barits bis L. Konek (1777—1882). Bp. 1962. (Sep. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Iuridica. Tom. III.) és Ollé Lajos: A statisztika egyetemi oktatásának történetéhez. Gödöllő, 1967. (V. Statisztikatörténeti Vándorgyűlés).

egyetemi múzeum létesítésével kapcsolatban 1809-ben Reisinger István és Schuster János professzorok készítettek (J 160.). Egy korai, elvetélt egyetemtörténeti kísérlethez csatlakozik az az oklevél- és jegyzetgyűjtemény, melyet Schönvisner István régész, könyvtárigazgató állított össze a XIX. század második évtizedében (G 162.). A nevesebbek közt említhetjük még Pasquich János csillagász-professzornak az egyetemi csillagvizsgáló építésével kapcsolatos, kiemelkedően szép tervrajzait (E 41., G 163. a.), valamint azokat az orvostörténeti szempontból is érdekes betegjelentéseket (D 69 — 76.), melyek a XIX. század első feléből az egyetem szemészeti, sebészeti és szülészeti intézeteinek működéseibe nyújtanak betekintést. Nem érdektelen az a közigazgatási-szociológiai adatgyűjtés sem, melyet az egyik egyetemi kollégium növendékei készítettek 1943-ban s mely pályázatként egyetemi szinten került elbírálásra (B 161.).

Nem sokkal a II. világháború befejezése előtt — biztonsági okokból — adta át a könyvtárnak megőrzésre az Egyetem rektori hivatala az egyetemi alapítólevelek, kiváltságlevelek és alapítványi levelek értékes gyűjteményét; ezt könyvtárunk azóta is — szinte örökletékként — kéziratárában őrzi, ill. bocsátja a kutatás rendelkezésére.

Rendszeresebb gyűjtésre és megőrzésre enged következtetni az *Egyetemi Könyvtár történetére* vonatkozó kéziratári anyag, az egyik legjelentősebb magyar könyvtártörténeti adatgyűjtemény. A kéziratár elidegeníthetetlen részét alkotja elsősorban a könyvtár 1779 óta folyamatosan meglevő (csupán az 1717. és 1833—39. évekből hiányzó levéltára és különkezelt iratanyaga (J 156.), benne az Egyetemi Könyvtár első, 1779-ben jóváhagyott „Statutum”-a, mely egészen a XIX. század hatvanas éveig szabta meg a könyvtári munka rendjét; a rendfelfosztásokkal kapcsolatos, fent már említett jegyzékek és iratok; a könyvtár 1792 óta folyamatosan vezetett vendégkönyvei (J 53.); az 1780 óta folyamatosan állománynaplók, régi kölcsönzési nyilvántartások, szakkatalógusok, kötési naplók. Schönvisner István foglalkozott könyvtártörténettel is; erre mutat *Adversaria* c. adatgyűjtése (G 161.), melyet Nagyváradra távoztakor hagyott a könyvtárban. Szemben Schönvisner érdekes adataival, Páldi Lajos könyvtártiszt 1879—1890 közt a könyvtári napi eseményekről vezetett naplója (J 62.) unalmas, érdektelen írásmű.

Számos olyan kézirat is található a tárban, melyek cenzúra-tevékenység során kerültek oda, azonban nem a III. Károly idejében a kancellár részére biztosított cenzori jog alapján, hanem később, amikor Mária Terézia, ill. II. József egyes egyetemi tanárokat bízott meg cenzori tevékenységgel. Az elbírálásra több példányban benyújtott művek könyvtári példányai vagy a cenzorok hagyatékából kerültek a kéziratárba, vagy a helytartótanács révén. Az 1770—80-as évek során így közel száz kézirattal gyarapodott a tár. Ezek többsége hittudományi jellegű, de szép számmal akad köztük történet- és természettudományi mű is. Értékükről nem sokat mondhatunk: Verseggy Ferenc két műve (az egyik *A tiszta magyarság* 1805-ből — H 34.), Dugonics András *Trója veszedelme* c. írása (H 24.), Kónyi János három kézirata (H 26 — 28.), Pray György *Specimen hierarchiae Hungaricae* c. kézirata (Ab 55. — 1775.), Wárdai (Várad) Péter leveleskönyve (Wagner Károly gondozásában — G 63.) a nevesebb tételek. Az állami cenzúra „acatholicus” szerzőkkel csak kisebb mértékben foglalkozott: ebben a csoportban csupán két görögkatolikus román és kilenc protestáns (ebből hét szlovák evangélikus) kézirat szerepel.

RÉGI KÜLÖNGYŰJTEMÉNYEINK

Külön fejezetet kell itt szentelnünk a kéziratár szerves részét alkotó különböző oklevél- és iratgyűjtemények történetének is. A XVIII. század végén, ill. a XIX. század elején kerültek be a könyvtárba a híres nagy jezsuita iratgyűjtemények: *Hevenesy*

Gábor (1656—1715), Kaprinay István (1714—1786) és Pray György (1723—1801) eredeti okleveleket és másolatokat tartalmazó gyűjteményei. Kialakulásukkal, kalandos és a mindenkori politikai helyzettel szorosan összefüggő sorsukkal, kutathatóságuk történetével, állományuk utótörténetével a szakirodalom részletesen foglalkozott⁴². A gyűjtemények számos olyan történeti dokumentumot foglaltak magukban, melyek részben kamerálisztikus-tulajdonjogi, részben a különböző szabadságharcokkal összefüggő politikai megfontolások alapján „bizalmas” jellegűek voltak. A könyvtárigaztóknek 1848-ig reverzállissal kellett kötelezniök magukat a zárt kezelésre; a gyűjtemények teljesen szabad kutatásáról csak 1860 után beszélhetünk. Tartalmi szempontból két jellegzetességükre kell a figyelmet felhívni. Egyrészt — bár kétségtelen, hogy a valóban komoly forrásértékű anyag tekintélyes részét már közzétették — a közgyűjteményeket a legutóbbi évtizedekben ért veszteségek miatt sok esetben csupán az azokban őrzött másolatok maradtak fenn. Másrészt még nem történt meg annak megállapítása — s ez a munka még az Egyetemi Könyvtár kéziratároására vár — hogy mit közöltek már anyagukból, s mi az, amit még érdemes lenne publikálni.

Egyébként a gyűjteményekkel foglalkozó szakirodalom azzal a nem érdektelen kérdéssel is foglalkozott — bár még mindig nem kellő mélységgel — hogy a nagy gyűjteményekhez a kéziratár mely más tételeit fűzi szorosabb kapcsolat. Itt csupán a legnevesebbekről szólunk. Ily vonatkozásban említettük már a Czeles-gyűjtemény 11 kötetét (Ab 50.), egy vatikáni iratgyűjtés eredményét. A bazini esperesség 1699-ben végzett canonica visitatio-jegyzőkönyve (Ab 30.) Kollonich érsek tulajdona volt s feltehetően a Hevenesy-gyűjteménnyel együtt került a könyvtárba. Ugyanennek a gyűjteménynek volt a része a Székesfehérvárt letelepedett jeruzsálemi keresztes lovagrend jogbiztosító iratainak gyűjteménye (Ab 71., 72.), az esztergomi érsekség és káptalan hasonló jellegű kötetei (G 319., 320.) valamint a G 6. jelű vegyes iratkötet. A Kaprinay-gyűjtemény részeként tartjuk nyilván a jezsuita rend történetére vonatkozó *Suffragia* c. kötetet (Ab 136.), Székely Sámuel iratmásolatait (G 151. v.), Korpona város XVI. századi oklevéltárát (G 65.), Forgách Zsigmond leveleskönyvét (G 151. hh.), Zakariás János 1749-ben írt olaszországi úti beszámolóját (G 190. a.), Kaprinay iratgyűjteményét (G 112.), három magyar nyelvtani írását (H 73—75.), valamint még egy-két jelentéktelenebb kéziratot⁴³. A Pray-gyűjtemény 47. kötetének jelzi már Dedek is a Schwandner-könyvtár katalógusát (J 9.). E gyűjtemények szerves részét alkotják természetesen azok a regestrum-kötetek is, melyek a feltáró munka egyes fázisait jelzik⁴⁴.

A Pray-gyűjteményhez tartoznak azok az oklevelek (52 db), melyeket a nyomtatott katalógus *Diplomatarium autographum e collectione Prayana* néven tart nyilván. E gyűjteményrész kialakulását együtt kell tárgyalnunk a *Litterae et epistolae originales* (LEO) néven ismert gyűjtemény keletkezésének bonyolult kérdésével. Ismeretes, hogy a könyvtár őrői (igazgatói) az államosítás után hosszú ideig egyúttal a történeti segédtudományok professzorai is voltak. Oklevél- és pecsétani előadásaiukhoz gyakorlati anyagra is szükségük volt. Ezért vált külön egységgé a Praytól vásárolt értékes könyv- és kéziratgyűjtemény okleveles anyaga (benne p. o. 43 Mohács előtt oklevél). A gyűjteményt később további oklevelekkel egészítették ki; ezeket részben

⁴² Felsorolásukat I. a. 10. sz. jegyzetben idézett tanulmányban. Egyes irataikról irtak Horváth Lórántné: Egy leveleskönyv az Egyetemi Könyvtárban. (Kiadatlan reneszánsz kori levelek). Az EK Évkönyvei III. BP. 1966. 229—237. és Donáth Regina: Egy magyar főúr tervezete az ország rendezésére a török hódoltság után U.o. IV. Bp. 1968. 291-306.

⁴³ A 248., Ab 26., G 151v., 151ii., 531., H 20.

⁴⁴ G 314., J 127—132., J 93., A collectiok alapján készült kivonatokat adnak a G 25a és G 313. kötetek.

a helytartótanács adta át oktatási célra, részben a nagy gyűjtemények egyes kötetének feldarabolása következtében kerültek a sorozatba, részben hagyatékok, vételek egyedi darabjai voltak. Így alakult ki a LEO-sorozat első része (az 1—613. számok az I—XI. thecokban). A helytartótanáctól átvett okleveleket a LEO-ba történt besorolásuk előtt az ún. „Chartularium”-ban tartották; feldarabolva kerültek a sorozatba a Pray-gyűjtemény 35., 36. és 57—59., ill. a Hevenesy-gyűjtemény 68. és 74. kötetei⁴⁵. A LEO-sorozat további thecái (XII—XXXII.) a XIX. és XX. század folyamán végrehajtott rendezések során keletkeztek. Így került p. o. a sorozatba — éppen Szilágyi Sándor forrásgyűjtő munkája nyomán — Sassinek Viktor szlovák történész felvidéki várostörténeti vonatkozású gyűjteménye, ill. a Csáky-család kassai levéltárából (eredetileg publikációs céllal) az a kb. 70 db levél, melyeket az 1660—1682. években végvári kapitányok írtak Csáky Ferenchez, a Felvidék akkori katonai parancsnokához. A LEO-sorozat egyéb részei általában a XVI—XVII. századok magyar gazdaság- és településtörténete szempontjából jelentősek és különlegesen sok adatot tartalmaznak a Csalóköz e korbéli történetére vonatkozóan⁴⁶.

Itt kell megemlékeznünk *Litterae coehales* nevű gazdaságtörténeti szempontból jelentős céhlevélgyűjteményünkről. A magyar kormánysszervek többször foglalkoztak a céhrendszer reformjával; ily alkalmakkor bekérték a régi céhleveleket, ill. azok másolatait is. A helytartótanáctól a céhlevelek a kancelláriához kerültek Bécsbe, s onnan csupán 1887-ben jutottak vissza az országba, részben a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárába, részben az Egyetemi Könyvtárba. Az anyag múzeumi része később az Országos Levéltárba került, s ott 1945-ben a tűzvész áldozata lett. Így ma az országban az Egyetemi Könyvtár rendelkezik az egyetlen nagyobb terjedelmű és történeti múltú céhlevélgyűjteménnyel⁴⁷.

AJÁNDÉKOK, HAGYATÉKOK

Az Egyetemi Könyvtárnak ajándékba adott kéziratok nagy száma a könyvtár tudományos jelentőségének, tekintélyének bizonyítéka. Az ajándékok közt a legértékesebbek azok a már említett kódexek (számszerint 35), melyeket 1877-ben Abdul Hamid szultán ajándékozott az egyetemnek, viszonzásként az egyetemi hallgatóság szimpátia-megnyilatkozásáért az orosz-török háború idején. Ezek a kódexek, köztük 11 kétségtelen Corvina (Cod. lat. 1—11.), mint az első katalógusuk is megjegyzi, „jobbadán I. Mátyás király budai könyvtárából kerültek Stambulba”. Közülük számosan egyéb olasz főúri, magyar főpapi könyvtárak polcait is megjárták, mielőtt a gályákon útra keltek. Korábbi tulajdonosaik nevét — amennyiben azok felderíthetőek voltak — a latin kódexek legújabb katalógusa megadja. Eredeti katalógusuk

⁴⁵ A kéziratárban J 161/4. szám alatt egy „Elenchus chartarum antiquarum, sigillorum...” c. felsorolás található. Az ebben foglaltakról a Pray-gyűjtemény átvételi, ill. a helytartótanács részére adott (ma már nem található) átadási jegyzéke nem szól. — A LEO katalógusában olvasható „Ex Annalecta Transylv.” hivatkozást nem tudtuk azonosítani.

⁴⁶ A LEO gyűjtemény legújabb gyarapodásának kiemelkedő tételeit ismerteti Tóth A.: A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei. = MKSz 1957. 186—191. l. — A Csáky-féle leveleket ismertette s kiadta Izsépy Edit: Végvári levelek 1660—1682. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Bp. 1962. Tankönyvkiadó, 82 l. A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17. és uő.: Török panaszok a magyar végváriak ellen 1668—1669. (Kiegészítés a *Végvári levelekhez.*) = Az EK Évkönyvei III. Bp. 1966. 253—268. l.) — *Sassinek* anyaga: LEO 1347., 1367—1372.

⁴⁷ A céhlevelek begyűjtésére, további sorsára I. *Felhő Ibolya—Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Bp. 1961. 38., 164—165. l. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3.) Az I. Ferenc kori rendezési kísérletről és begyűjtésről l. a J 97. sz. feljegyzést, mely utal a megfelelő levéltári iratokra is.

három tétele (33—35.) olasz, ill. spanyol nyelvű volt; ezek az új katalógus összeállításakor nyelvüknek megfelelő új jelzetet kaptak. Helyükre — sajnos — más kódexek kerültek, ami az azonosítást a kevésbé jártas kutató részére megnehezíti.

Másik nagy donátorként kell itt megemlékeznünk *Winkler Mihály* pécsi kanonokról, aki 1801-ben ajándékozta a könyvtárnak a később *Nádor-kódex*nek nevezett magyar kódexet (Cod. Hung. 1. — korábban a pozsonyi káptalan birtokában), a róla elnevezett *Winkler-kódex*et (Cod. Hung. 2.), a *Weszprémi-kódex*et (Cod. Hung. 8.) és egy XVI. századi német imakönyvet (Cod. Germ. 3.). — 1899-ben *Arany László özvegye* ajándékozta a könyvtárnak Arany János Aristophanes-fordításainak három kéziratot (H 96.).

Szilágyi Sándor könyvtárával együtt (melyet halála után a VKM vásárolt meg s ajándékozott a könyvtárnak) kb. 170 kézirat került a könyvtárba. Egyháztörténeti vonatkozásban jelentős Fosztó István bágyoni lelkész unitárius egyháztörténete (Ab 70. a.). A történeti anyag elsősorban a török hódítás korával és Erdély történetével kapcsolatos. Szilágyi széles forrásbázis kiépítésére törekedett: utazásai, a Magyar Történeti Társulat üléseivel kapcsolatos kiszállásai során vásárolt és kapott ajándékba kéziratokat. Komoly gondot fordított a helytörténészek pártfogolására is. Ennek következtében kéziratgyűjteménye nem csupán vegyes jellegű, hanem vegyes értékű is volt. Dolgozatunk keretei nem teszik lehetővé a hagyaték egyes tételeinek részletes ismertetését; csupán általában jelezzük, hogy oklevélmásolatokról, család- és város-történeti értekezésekről, kisebb eredeti forrásművekről van szó. A jelentősebbek közül megemlítjük Szalárdi János 1853-ban kiadott krónikájának kéziratát (G 151. ss.), Wagner Károly *Collectaneajának* első decását (G 151. r.), a szatmári békekötés előkészítésével kapcsolatos Pálffy-féle iratokat (G 151. oo.), Arany János magyar irodalomtörténetének legújabbkori részét (H 83.), a Szunyogh-család budetini és sztrechnói uradalmára vonatkozó írásokat (G 105. a.), Szilágyi Sándor *Litterae variae* c., a nagy collectiókra emlékeztető levelestárát (G 115. a.). Érdeklődésre tarthatnak számot azok az iratok is, melyek Szilágyi közéleti tevékenységével, ill. a Szilágyi-család történetével függenek össze. Ilyenek a *Történelmi Társaság* szerkesztésével (G 530.), ill. az Országos Közoktatási Tanács megalakulásával (G 165. a.) kapcsolatos iratok. A Szilágyi-család leveleskönyve (G 316.), Szilágyi Ferenc (Szilágyi Sándor apja) kéziratai (G 131. a.), a saját életére vonatkozó írások (G 160. a.) érdekes képet nyújtanak egy értelmiségi család XVIII—XIX. századi életéről.

Kiemelkedő helyet foglalnak el kéziratárunkban azok a tételek, melyek a magyar tudományos és politikai közéletben három nemzedéken át szolgáló *Pauler-család* tagjaitól származnak. Pauler Tivadar (1816—1886) hagyatéka elsősorban jogtörténeti jellegű. A kéziratok egyik csoportja ország- és megyegyűlésekre vonatkozó forrásanyagot nyújt⁴⁸; ebből a csoportból kiemelkednek a gömöri megyegyűlések jegyzőkönyveinek öt kötete (G 268.) és a Kossuth-féle *Törvényhatósági Tudósítások* 1836—37. évi számai (G 52. a.).

Kiaknázatlan anyag található az egyetemtörténeti kéziratcsoportban, mely elsősorban régi egyetemi jegyzeteket tartalmaz⁴⁹; itt említendőek a Martinovics-összeesküvésben részes Kreil Antal lélektani előadásai (F 22.), egy 1793-ban tartott terméskészlet jogi előadás jegyzete (B 42.) és Frank Ignác 1834-ben készített javaslata a pesti egyetemi tanároknak juttatandó ösztöndíjakról (F 51.). A hagyaték többi darabja részben család- és uradalomtörténeti, részben Pauler közéleti tevékenységével függ

⁴⁸ Időrendben 1674-től: G 46., 57a., 59a.; B 137—140.; G 55a.

⁴⁹ F 52., B 70., B 33—34., 44—46., 72., 48., 91.

össze⁵⁰. Pauler Gyula (1841—1903) hagyatékát fia, Pauler Ákos ajándékozta a könyvtárnak. Ez a hagyaték nem jelentős: értékesebb tételei Pauler Tivadar működésével kapcsolatosak⁵¹. Érdekesekek közülük Pauler Tivadar 1839—1863 közt vezetett bevételkiadási könyvei (G 311.) és Pauler Gyula ügyvédi nyilvántartásai (B 144.).

Számszerint nem nagy, de annál értékesebb *Pethő János* hagyatéka. A LEO-sorozatba sorolt számos és igen értékes oklevél tartozik ide (köztük sok 1526 előttről), melyek a Csallóköz, ill. a Somogyi, Amadé és Balassa családok történetére vonatkoznak. A hagyaték többi darabja közül⁵² kiemelkedik egy *Series caesarum tabularium* c. háromkötetes gyűjtemény (B 152. — 1758—1760), valamint egy a napoleoni háborúk korából származó pasquillus-kötet (H 110.).

Jelentős és érdekes forrás anyagot tartalmaz almási Balogh Pál orvos (1794—1867), a hasonszenvi gyógymód és az állatvédelem első magyar propagálójának, Széchényi István kezelőorvosának hagyatéka (melyet szintén a VKM vásárolt meg, s ajándékozott az Egyetemi Könyvtárnak). Balogh Pál a sárospataki főiskola növendéke volt s gondosan megőrizte az ottani előadások jegyzeteit köztük Kövy Sándor jogprofesszor és Nyiri István fizikus-matematikus előadásairól készítetteteket⁵³. Pesti egyetemi tanulmányainak emléket szintén őrzi a hagyaték több darabja (E 50., D 9 — 15.) Orvosi természetű iratai részben praxisa, külföldi útjai, nemzetközi kapcsolatai, a hasonszenvi gyógymód iránti érdeklődése felől tájékoztatnak⁵⁴. Az állatkínzás elleni egyesülettel kapcsolatos iratai (D 20., 22.) szintén érdekesek.

Mint ahogy Balogh Pál kéziratai Sárospatak, úgy a szoros barátságban élő Kresznerics Ferenc (1766—1832) és Szilasy János (1795—1859) hagyatékai⁵⁵ Szombathely felsőoktatástörténetére nyújtanak adatokat. A szombathelyi püspöki papneveldeben tartott hit- és neveléstudományi előadásokon kívül említést érdemel az a napló, melyet Szilasy az 1838-as árvíz napjaiban vezetett (G 144.). Az olasz levéltárakat szorgalmasan búvárló Mircse János hagyatékából, melyet szintén a VKM ajándékozott az Egyetemi Könyvtárnak, tizenegy különösebb értéket nem jelentő kézirat is került állományunkba⁵⁶.

Az eddig említett nagyobb egységek mellett számos más, kisebb terjedelmű, de összértékben nem jelentéktelen hagyaték került (többnyire ajándék formájában) a könyvtár polcaira. E hagyatékokhoz sok esetben neves professzorok emléke fűződik. Külön kell itt megemlékeznünk a neves természettudós Kitaibel Pál (1757—1817) özvegyéről, aki férje kicsiny, de értékes hagyatékával ajándékozta meg a könyvtárat. A hagyaték egyik érdekes darabja az egyébként ismeretlen C. J. Klapka meteorológiai feljegyzései, melyeket Temesvárt készített 1780—1813 között (E 40.). Ezek a feljegyzések jól kiegészítik a fent már említett nagyszombati megfigyeléseket. Egyébként a professzori hagyatékokat az Egyetemi Könyvtár, mint a tudós-tanári műhelyek titkait eláruló emlékeket, különös gonddal gyűjtötte, s gyűjti most is. A jogtudós Balás Károly (1877—1961), Frank Ignác, Horváth János fizikus (1732—1799), Illés József (1871—1944), Karvasy Ágoston jogász-közgazda (1809—1896), Katanchich Péter

⁵⁰ *Kreil Antal* művének egy másik pld. (F 70) *Tordai György* ajándékozta 1950-ben a könyvtárnak. — G 141. (Dőry és Sennyey csal. lt. elenchusa); B 82. (a Festetich-uradalmak urbárium-magyarzata); B 74., 17., G 151q., 294., B 119—124.

⁵¹ B 142—145., G 320A., H 98., G 287—288., 290—291.

⁵² B 15a—b., 149—151., 153., G 296., 298., 54.b—c., D 84., E 97., F 61.

⁵³ A 148., B 43., F 27., G 32. — *Kövy*: B 26., 62. — *Nyiri*: E 1., 19.

⁵⁴ D 16—22., G 197.

⁵⁵ *Kresznerics*: E 13., 31., 64. F 48., G 160. H 35. — *Szilasy*: A 71., 199—206., F 3., 42—43., 53—54., 62., G 144., H 67., 16—17., 116. *Kresznerics* kéziratait halála után Szilasy János adta át az Egyetemi Könyvtárnak.

⁵⁶ Ab 38—39., B 9., 49. G 23., 25—26., 151kk., 185.; H 50. 62.

(1750—1825), Katona István (1732—1811), Makó Pál (1723—1793), Markovics Mátyás Antal (1751—1832), Mitterpacher Lajos (1734—1814), Péterfy Jenő (1850—1899) és Wenzel Gusztáv (1812—1890) neveit kell itt említenünk⁵⁷.

Jelentős kéziratos anyag maradt a régi könyvtárosok után is. A legfontosabbokról halálkozásuk sorrendjében teszünk itt említést⁵⁸. Kaprinay István (1714—1786) után magántermészetű iratok, tudományos kéziratok, Faludi Ferenc verseinek egy másolatoss kötet és egy 1693-ból, a csiksomlyói rendházból származó kis *Szakács-könyvecske*, az akkori erdélyi konyhaművészet érdekes emléke maradt reánk. Cornides Dániel (1732—1787) egy történeti forráskötetet hagyott a könyvtárra. Gabelhofer Gyula igazgató (1753—1794) tudományos kéziratok és életrajzi iratok mellett magán-könyvtárának jegyzékét hagyta hátra; ez a könyvtár ugyanis rendezetlen igazgatói anyagi ügyei fejében szállt az Egyetemi Könyvtárra. Schönvisner István (1738—1818) régészeti és numizmatikai kézirateit adta ajándékba, amikor mint megválasztott kanonok Nagyváradra távozott. Kovachich Márton György (1743—1821) — annak ellenére, hogy sem főnökéhez, Pray Györgyhez, sem kollégáihoz nem fűzte jó viszony — értékes kéziratokat hagyott a könyvtárra. Ezek közül kiemelkedik két kötet: az egyik az 1764—65. évi országgyűlés naplója (G 56.), a másik egy a XVI. századi spanyol történetre vonatkozó forrásgyűjtemény (G 3.). A nagy történészlődök útján járva Fejér György (1766—1851) is értékes darabokkal gyarapította a könyvtárat. Ezek közül érdekesek levelestára, ill. a *Codex Diplomaticus* előmunkálataival kapcsolatos jegyzetei. Feltehetően Garay János révén kerültek a könyvtárba a *Nemzeti Kör* 1841—1847. évi jegyzőkönyvei (G 164.); a Körnek ui. Garay jegyzője volt. A nevüket nagyobb hagyatékkal fenntartó könyvtárosok sorát Dedek Crescens Lajos (1862—1933) zárja kézirateival és egyházi lapok szerkesztésére vonatkozó feljegyzéseivel (G 807.).

Két, a tudományos életben nagyhírű igazgató, Toldy Ferenc és Ferenczi Zoltán után nem maradt hagyaték. Toldy hagyatékát a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára kapta. A kéziratárban emlékét rendezési és feltárási munkálatok nyomai, ill. a vele szorosabb kapcsolatban állt a tudósok hagyatékai őrzik. Ezek közt messze kiemelkedik Kazinczy Gábor hagyatéka (1818—1864): levelesládája, tudományos dolgozatai, beszédei, életére vonatkozó dokumentumok (H 88., 94., G 35., 282.)⁵⁹, valamint az orientalista Repiczky János (1817—1855) iratai (H 69.). Ferenczi Zoltán hagyatéka szintén az Akadémiára szállt. Ezzel a két precedenssel vette kezdetét az a máig is egyre erősödő folyamat, melynek következtében professzorok, akadémikusok hagyatékai nem az Egyetemi Könyvtárba kerülnek.

Az ajándékok közül említésre méltóak még Kolinovics Gábor (1698—1770), Molnár János (1728—1804) hagyatékai, a Zichy-Berényi-féle könyvtárból az Egyetemi Könyvtárba jutott kéziratok, valamint a kalandos életű Nagy Károly csillagász (1797—1868) írásai. Az újabb nevek közül említendő Reich Emil történész (1854—1910) és Emmer Kornél jogász (1845—1910), akinek egész könyvtára is az Egyetemi

⁵⁷ Balás: C 1., Frank: B 31. (a budai jogkönyv Cromer-kódex nevű másolata), G 41., 109.; Horváth K. J.: E 34., F 19.; Illés: B 218., Karvassy: H 120., G 38.c.; Katanchich: E 96., G 190—196., H 13.; Katona: G 158., 123—136.; Makó: H 61., Markovics: B 60—61., 73., F 26.; Mitterpacher: E 65—69., 71—72.; Péterfy: F 64.; Wenzel: B 166., F 59., G 146. 151. ff.-gg., 11.

⁵⁸ Kaprinay: G 111—115., H 32., E 73.; Cornides G 101.; Gabelhofer: F 21., G 157., J 25. — 25.a. — Schönvisner: G 151.aa., 172—175., 186. — Kovachich: A 3., B 111., G 3., 56., 151.ee. — Fejér: G 137—140., 138.a., 140.a—b. — Dedek: G 807.

⁵⁹ Kazinczy Gábor leveleiről legújabbban Kenyeres Ágnes írt „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei” III. és V. kötetében megjelent tanulmányaiban, ill. a Színháztörténeti Füzetek 35. számaként megjelent értekezésében.

Könyvtárba került⁶⁰. Az 1945-ben elhunyt Magyary Zoltán professzor ajándékként került a kéziratárba a Táj- és Népkutató Központ ama „hírhedt” szociográfiai kiállításának illusztrációs albuma (C 9.), mely kiállítás összeállítását 1938-ban a tudós Teleki Pál kezdeményezte s melyet nem sokkal a megnyitás után a politikus Teleki Pál záratott be.

VÁSÁRLÁSOK

Míg az ajándékok a magyar tudományos élet képviselőinek az Egyetemi Könyvtárral, mint az ország legrégebb és legjelentősebb tudományos közgyűjteményével kapcsolatos állásfoglalását — bízást mondhatjuk, tiszteletadását — mutatják, addig a vásárlások a könyvtár állományfejlesztésének tudománypolitikai irányvonalát jelzik. Műfaji vonatkozásban elsősorban arra kell felhívunk a figyelmet, hogy a könyvtár 1945 után vásárolt első ízben kódexeket. 1950-ben a Stemmer-féle könyvkereskedéstől vette meg a könyvtár a feltrei notáriusok 1425-ben írt szabálykönyvét (Cod. lat. 116.); ezt követte 1952-ben négy (Cod. lat. 125—128.), 1953-ban, 1957-ben és 1958-ban egy-egy (Cod. lat. 132., Cod. germ. 5. és Cod. lat. 137.), 1959-ben három (Cod. lat. 129., 130., 136.), 1964-ben és 1967-ben egy-egy (Cod. lat. 133. és 134.) elsősorban tudománytörténeti szempontból érdekes kódex megvétele. Idetartozik még három XV. századi breviárium- és antifonale-töredék is⁶¹.

Az egyéb kéziratok vásárlása terén — még évszázados távlatból is — felismerhetők a sokszor talán ösztönös, de hagyományokban gyökerező beszerzési politikai jegyei. A régi *forrásgyűjtő hagyományokat követő vonal*ba tartozott Pray György könyvtárának 1784-ben a kormányzati szervek részéről történt megvásárlása, évdíj formájában⁶². E könyvtárral — függetlenül a már említett nagy collectio köteteitől — kéziratok is kerültek a könyvtárba: részben nyomtatásban is megjelent műveinek cenzori záradékkal ellátott kéziratai, részben értékes levelestára: az *Epistolae eruditorum* három kötete (G 116.), Cornides Dániel (G 117.) és Viczay Mihály (G 154.) Prayhoz intézett levelei, kétkötetes egyháztörténeti másolatgyűjteménye (Ab 68.) és egy különleges kiállítású, selyempapírra litografált *Informatio pro veritate* c. hitvédelmi irat (Ab 77.), mely a Kínában működő jezsuita misszió elleni rágalmakat cáfolja.

Az egyedi vásárolt történeti források közt külön kell megemlékeznünk Gerhard van Swieten *Protocollum censoris* c. kötetéről (J 81.), melybe a neki cenzurázásra átadott művekről alkotott véleményét Ramsay-rendszerű gyorsírással jegyezte fel.⁶³ Tulajdonosként Isaak Samuel nevét viseli az az 1920-ban vásárolt *Quodlibetorum Thomus VI^{tus}* c. kötet (H 122.), mely közel ötven, többségben magyar nyelvű költeményt tartalmaz; köztük számos az 1790—91-es évek politikai hangulatát tükrözi. A legújabb ilyen beszerzések között említhetjük a bártfai Szabó-család történetére vonatkozó iratokat (G 613., H 269.) és Perczel Mór 1851—1852-ben írt naplóját (G 615.).

⁶⁰ Kolinovics: E 29—30., G 86—99., — Molnár: F 41., Zichy—Berényi: A 85., B 108—109., G 19., H 2., 57. — Nagy K.: E 20., Reich: G 329., — Emmer: G 518.

⁶¹ Sorrendben Cod. lat. 125—128. (Dolnay Tamás), 132. (Bánki Miklós), 129—130. (Pastinszky Miklós), 133. (Fekkes Gábor), 134. (Szabó László). — Részletes ismertetésüket adja az Egyetemi Könyvtár 13. jegyzetben id. katalógusa. — A 291., 273., 289.

⁶² Erre Tóth A.: Az Egyetemi Könyvtár története a szerzetesrendek feloszlatakorában (1773—1790). „Az EK Évkönyvei” III. Bp. 1966. 133 p. A megvásárolt könyvtár katalógusa: J 36.

⁶³ A kötetet a könyvtár 1912-ben Kun Domokos könyvkereskedőtől vásárolta. A feljegyzések II. kötete a bécsi Nationalbibliothekban található; mikrofilmfelvétele az EK mikrofilmtárában Mf. Me. 18 jelzet alatt.

A régi országgyűlési vonatkozású forráscsoportot egészítik ki az 1834—1840 közötti magyar és erdélyi országgyűlésekről szóló tudósítások (G 59. b., 61. a., 62. a.) s a nemrégiben vásárolt, az 1839—40-ben a pozsonyi országgyűlésen Stuller Ferenc szerkesztésében készült *Országgyűlési Tudósítás* 1—91. számai (G 578.). Szilágyi Sándor igazgatósága alatt Jakab Elektől vette meg a könyvtár Kolozsvár város jogszabálygyűjteményét (G 318.); ezt az anyagot egészíti ki az 1949-ben vásárolt kézirat (G 327.), mely a város XVII. századi, szélesebbkörű statutum-rendszerét tartalmazza⁶⁴. Helyes gyakorlatot követ és követett a könyvtár akkor, amikor nyomtatásban már megjelent források eredeti vagy variáns kézirateit veszi megőrzésbe. Ez történt Cserei Mihály 1641-ben írt *Historia Transylvanicája* három másolatával (G 155. pp. G 155 qq. és G 292.), valamint Gyalui Torda Zsigmond 1558—1567 közt készült, 1798-ban kiadott naplójával (G 325.); ezek mellett említést érdemelnek — a jellegjelölés céljával — Újfalvy Krisztina 1798-as naplójegyzetei (H 106.), Wesselényi Miklós (állítólag a fogságban írt) verseskötete (H 225.), a Mikola-család (G 554.), Aranyos, Nyárad és Sente községek történetére vonatkozó iratok (G 552—553.), valamint egy, a reformkor (1815—1839) politikai küzdelmeire vonatkozó iratkötet (G 295.).

A kéziratvásárlások során természetesen nem hanyagolták el a többi tudomány-szakokat sem. Így több egyháztörténeti kézitról is beszámolhatunk. A beszerzés időrendjében említjük Ráday Pál *Lelki meghódolás* c., 1706-ban írt művének kéziratát (H 104.), Vay Ádámné Zay Anna fiához írt intelmeit (H 128.), Berzeviczy Gergelynek a magyarországi evangélikusoknak helyzetéről 1822-ben megjelent német munkájának magyar fordítását (Ab 248.). A fenti, 1907-ben történt beszerzéseket csupán az 1960-as években követte három, a XVI. és XVII. század fordulójától származó, nyelvtörténeti szempontból sem jelentéktelen huszita szertartáskönyv (A 272., 287., 288.), egy a XVIII. század elején keletkezett *Római okulár* c. református hitvitázó irat (A 270.) és Raffay Sándor evangélikus püspök kéziratoss életrajza Gaudy László tollából (Ab 259.).

Vizonylag kevés filozófiai kézirrattal gyarapodott a kézirrattár vásárlás útján. Két jelentéktelenebb régi és egy újabb mű, ill. gyűjtemény mellett⁶⁵ említést érdemelnek a deista bölcselő Kazay Gábor *Theodicea* c. műve, a korán elhunyt fiatal filozófus Zalai Béla (1882—1915) hagyatéka, ill. az emigrációban elhunyt marxista bölcselő Varjas Sándor (1885—1940) kéziratei⁶⁶. Az Egyetemi Könyvtár egyetem- és felsőoktatástörténeti gyűjtésének intenzitását jelzik az e gyűjtőkörbe tartozó kéziratok, melyek közül említésre méltóak: Benkő József egy oktatás elméleti értekezése (H 105.), Trnka Vencel professzor halála után megvásárolt orvosi és orvostörténeti hagyatéka (D 35.—48.), „énekes szerzeményei” (F 34.) és könyvtárának katalógusa (J 26.), Markovics Mátyás Antal 1797—98 tanévi egyházjogi előadása (B 234.), Kmethy Antal győri akadémiai tanár statisztikai előadásai (F 125.), Pertik Ottó orvosprofesszor hagyatéka (D 85. és 91.), Szentpétery Imre (G 593—594.), Papp Károly (G 918.), Kelemen László (B 165.), Mendöl Tibor (G 582.), hagyatéka, Sík Sándor szegedi irodalomtörténeti (H 236., 261.) és Farkas Gyula kolozsvári matematikai (F 122—124.) előadásai. Külön ki kell itt emelnünk Prohászka Lajos hagyatékát (benne Eduard Spranger számos levelét — F 103.) és különösen Szekfű Gyula hatalmas levelezését (G 628.), és egyéb, életére és működésére vonatkozó iratokat (G 633.,

⁶⁴ Utóbbiról írt Donáth Regina: Adalékok a XVII. századi Kolozsvár életéhez az Egyetemi Könyvtár egy kézirate alapján. (Az EK Évkönyvei. I. Bp. 1962. 157—170.)

⁶⁵ „Magyar ethika” (F 65. — XVIII. század vége.) — J. Carlovius „Philosophia rationalis” (F 93.) — Csemiczky Tihamér írásai: F 107. 121. — Kazay művéről (F 107.) írt Bezenyi Béláné: Egy deista köznevelő a reformkorban. (Az EK Évkönyvei IV. Bp. 1968. 307—318.)

⁶⁶ Zalai: F 69. — Varjas: F 94.

634., H 231.). Az igen kiterjedt és értékes levelezést a professzor végakarata értelmében egyik tanítványa őrizte, ill. adta át Szekfű halála után tizenöt évvel az Egyetemi Könyvtárnak. Ebbe a csoportba tartoznak még a kassai jezsuita főiskolának Pázmány Péter által aláírt alapítólevele (Ab 255.), Eötvös Loránd gyermekkori versei (H 133.), két tudóslevél-gyűjtemény, egyik a XVII—XVIII. századból, Miklós Ödön pápai református főiskolai professzor hagyatékából (G 921.), a másik a XX. századból (F 106.).

Nem hanyagolta el a kéziratár legújabbán sem a *könyvtártörténetet*. György Lajostól a kolozsvári régi liceumi könyvtár történetét (G 913.), Nyireő Istvántól Erdélyi Pál könyvtárigazgató életrajzát (H 246.) vásároltuk meg; ugyancsak Nyireőtől szerztük be a kolozsvári Egyetemi Könyvtár építéstörténetével kapcsolatos fényképeket is (G 910.). Legújabbkori könyvtártörténetünk nem érdektelen fejezeteire világítanak rá azok a szakfelügyelők, egyéni irattárképzés következtében keletkezett, az 1959—1969 évekre vonatkozó irattárak, melyeket az egyházi (J 170.), ill. főiskolai (J 172.) könyvtárak állami szakfelügyelők helyeztek el a könyvtár kéziratárában.

VEGYES EREDETŰ KÉZIRATOK

Ebbe a csoportba elsősorban azokat a kéziratokat soroltuk, melyek tulajdonosainak neve ismert, vagy feltételezett, de kilétük nem állapítható meg. Több mint harminc ilyen kéziratunk van, azonban ezek közül csupán egy-kettő tarthat számot érdeklődésre. Ilyenek Fridvalszky János XIX. századi botanikai atlasza (E 53.), Kraynik József göncruszkai könyvtárának 1823. évi katalógusa (J 49.), Stettner Gábor időközben Münchenbe (D 16. 17.), majd Londonba került virágfestmény-gyűjteményének látogatókönyve (E 59.), egy XVII. század végén keletkezett *Malleus quindecim dilemmatum* c. protestáns hitvitázó irat (Ab 24.) és a magyarországi délszlávok történetére jelentős Karagyorgyevics-alapítványra vonatkozó 1906—1914 közti VKM-iratok másolatai (B 160. — az eredeti iratok időközben elpusztultak!).

Vegyes eredetűeknek tartjuk azokat a kéziratokat is, melyek a nem hagyományos módok valamelyikén kerültek a könyvtárba. Itt elsősorban arról a két kéziratkötetéről kell szólnunk, melyek az első világháborút követő osztrák—magyar kulturális egyezmények értelmében jutottak az Egyetemi Könyvtárba (G 521. és 522.). A magyarországi vonatkozású kötet túlnyomóan az 1650—1730, az erdélyi az 1648—1714 közti évek vallási és politikai küzdelmeivel kapcsolatos iratokat, leveleket és kimutatásokat tartalmaz. (Bizonyos jelek alapján feltehető, hogy a kötetek valamikor a Hevenesy-gyűjteménybe tartoztak.) Ugyancsak az osztrák—magyar egyezmények értelmében jutott vissza Magyarországra, majd 1957-ben a könyvtárba a Hevenesy-gyűjtemény sokáig elveszettnek vélt XI. kötete. A kötetet Kollár Ádám használta, majd az, 1783-ban bekövetkezett halála után, hagyatékával együtt a bécsi állami levéltárba került. Onnan az egyezmény értelmében (új kötésben, átjelzetelve) az Országos Levéltár vette őrizetbe. Miután az Egyetemi Könyvtár kéziratára J 130. jelű kötetének feljegyzései alapján kétségtelenné vált, hogy a gyűjtemény XI. kötetéről van szó, azt az Országos Levéltár átadta az Egyetemi Könyvtárnak^{66a}.

Csere útján is gyarapodott a kéziratár. 1947-ben másodpéldány ősnymotatványokért egy 1520 tájt keletkezett kódex (Cod. lat. 115.) került polcaira, mely a magyarországi pálos rendet érdeklő számos oklevelet tartalmaz⁶⁷. 1908-ban Todorescu

^{66a} Erre l. a 10. jegyzetben id. tanulmány 43—44. l.

⁶⁷ A csereére l. Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár ősnymotatvány-gyűjteményének története. = Az EK Évkönyvei II. Bp. 1964. 125. l.

Gyulától cserébe egy a XVII. század második feléből származó Újszövetség-kivonatot (A 251.) és egy szepességi eredetű perrendtartást (B 148.) kapott a könyvtár. 1938-ban Szmodics János cigány nyelvtanának másolata és egy cigány-magyar szótár (H 141.) jutott így módon a könyvtár állományába.

Az Egyetemi Könyvtár egyik szorgalmas őrőke, Biancovich János 1827-ben *másolás útján* gyarapította több értékes darabbal a kéziratárát. Ezek közül említésre méltóak Liptó megye jogbiztosító iratainak jegyzéke (G 60.), Fabritius (Fabriczy) Lajos (1756—1810) tudománytörténeti szempontból jelentős 1810. évi horvátországi útleírásai (G 188. és 189. — bennük egy földrengésről szóló beszámoló), ill. az 1646/47. és 1722/23. évi országgyűlésekkel kapcsolatos források gyűjteményei (G 45. és 52.).

Különleges — politikai természetű — módon gyarapodott 1853-ban a könyvtár állománya. Az államügyészség ekkor adta át a külföldre távozott Teleki László elkobzott könyveit (17 darabot), köztük egy kéziratokat és unicum-nyomtatványokat egyaránt tartalmazó *Articuli diaetales principum Transilvaniae* c., az 1571—1693. évekre vonatkozó kötetet (G 507.), mely még az idősebb Teleki László könyvtárából származhatott⁶⁸.

A magyarországi *szerzetesrendekkel* kapcsolatos politikai akciók során nem csupán a XVIII. századi abolíció következtében kerültek kéziratok a könyvtárba. 1919-ben a Hevenesy-gyűjtemény kiegészítéseként hat kötet a Kegyesrend Könyvtárából került vissza⁶⁹; ezeket 1947-ben egy újabb kötet követte (J 128.). Több szerzetesrendnek 1950-ben bekövetkezett feloszlata, ill. állami szervek juttatása, magánkönyvtárak állami kezelésbe következtében szintén jutott értékes kéziratok anyag az Egyetemi Könyvtárba. Ezek közt a legjelentősebb a kalocsai jezsuitarendháztörténeti, oktatási és gazdaságigazgatási kéziratainak szinte teljes gyűjteménye (Ab 250.); ez az anyag tanulságosan egészíti ki a jozefinista abolíció alkalmával ide került rendtörténeti anyagot, mivel a legújabb korig tartalmazza az adatokat. Ebbe a csoportba tartozik a jezsuita bibliográfus Tóth Mike magyar jesuiticum-jegyzéke az 1853—1925. évközből (J 134.).

Egyes egyetemi tanszékeknek az *egyetem átszervezése* nyomán bekövetkezett megszűntekor szintén érkeztek kéziratok a könyvtárba. Az egyházjogi tanszék könyvtárából négy kézirat származott, köztük Cherny József (B 180.) és Vízkelety Ferenc (B 229—230.) egyházjogi előadásai. A közgazdaságtani tanszék könyvtárából egy Malthus-másolat került így a kéziratárba (C 8.).

Bizonyos mértékig régi hagyományok folytatását, másrészt újszerű gyűjtési tevékenységet jelez az Egyetemi Könyvtár *gépíratos disszertáció-tárá*nak új sorozata, mely két forrásból táplálkozik. Egyrészt a MTA Tudományos Minősítő Bizottságától érkeznek meg könyvtárunkba az Akadémia I. és II. osztálya felügyelete alá tartozó tudományágak terén készített kandidátusi és doktori értekezések. Másrészt az ELTE természet- és bölcsészettudományi karai küldik át — most már egyre javuló rendszerességgel — az ott készített doktori disszertációkat.

A papírgyári *zúzdák átvizsgálása* alkalmával — sajnos — csupán egyetlen kézirat „akadt horogra”: egy német nyelvű, a XIX. század elején készült orvosi jegyzetfüzet (D 98.).

Részből a kéziratárnak 1954 után végrehajtott rendezése során, ill. a későbbi években több ott őrzött, de *korábban állományba nem vett* tétel kapott kéziratári jelzést⁷⁰. Ilyenek: Huszti József joghallgató kánonjogi jegyzetei az 1785/86-os tanév-

⁶⁸ Teleki László könyveire l. Tóth A.: Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876. = Tanulmányok Budapest múltjából. XII. Bp. 1957. 469. l.

⁶⁹ G 313./I—II., 314., 139./I—II. — A kérdésre l. a 10. jegyzetben id. tanulmány 25. l.

⁷⁰ Eredetüket a növedéki naplóban „Lymbusból” kifejezéssel jelöltük.

ből (B 179.), egyetemes történeti jegyzetek (G 331.), Rákóczi és szabadságharcára vonatkozó iratanyag (G 517.), Ivánka Endre *Album von Königrätz* c. emlékiratai (G 538.), az egyetemi hittudományi kari könyvtár rövid története (G 823.), a lapszerkesztő Zigány Árpád két kézírata (H 160.), Patrubány Lukács armenológushoz intézett levelek (H 211.).

A rendezés során került sor bizonytalan eredetű és vegyes tartalmú *kézírttörödékek* átvizsgálására. E munkát során Mezey László egy VII. századból származó Béda-törödéket talált (Cod. lat. 143. Ismertette uő. a Magyar Könyvszemle 1962. évf.-ban. - Klny.ban: az OSzK kiadványai 48.). ez most könyvtárunk időben legrégebbi darabja. Ugyanekkor Scheiber Sándor egy XIV. századi héber kézírttörödéket fedezett fel, Hadrovics László pedig több XVII. századi délszláv nyelvemléket (H 148.). Egy későbbi, hasonló jellegű munkát során kötéstáblákat vizsgáltak át felkért szakemberek; ekkor Király Péter több XIII—XIV. századi nyelvemléktörödéket tudott meghatározni (H 176.).

Kézírttárunk sok darabjáról — sajnálatos módon — ma már *nem tudjuk megállapítani*, hogy milyen módon, kitől vagy mely intézménytől kerültek állományunkba. Ezeknek a tételeknek a száma oly nagy, hogy a jellegtelen, jelentéktelen tételeket ki kellett szűrniük, hogy egyáltalán be tudjunk számolni az érdekesebbekről. A mintegy 220 jelentéktelen tétel többsége a hit- és jogtudományi oktatás, ill. gyakorlati tevékenység terméke, s így régi rendi anyagként kezelhető; kisebb része Toldy, ill. első sorban Szilágyi sokoldalú gyűjtési tevékenységének eredményeként gyűlt össze. Provenienenciális kérdéseik tisztázása sok időt és munkát igényelne, s kevés eredménnyel járna. Egy-két érdekesebb tételt mégis kiválogattunk, hogy így e csoport jellege felől — a tudománysszakok sorrendjében — tájékoztatást tudjunk nyújtani.

Elsősorban az Egyetemi Könyvtár legrégebbi összefüggő kötete tartozik ide: az a görög nyelvű, kommentárokkal ellátott XI. századi evangéliárium, mely a XVIII. század óta van a könyvtár birtokában s melynek korábbi tulajdonosa Vitéz János és Garázda Péter volt (Cod. graec. 1.). Itt kell említenünk három másik kódexünket is. Az egyik szentírási szövegrészeket tartalmaz, de idők folyamán erősen megrongálódott, sok helyen olvashatatlanná vált (Cod. lat. 118.); a másik egy szertartáskönyv, mely eredetileg a strasbourgi penitenciális nővérek tulajdona volt (Cod. lat. 33.). a harmadik egy eredetileg a Silva-Tarouca-család birtokában volt aszketikus-morális tartalmú kódex (Cod. lat. 102.), melyben C. Cenci egy autográf Szt. Bernardinus-szöveget talált. (Un manoscritto autografo di San Bernardino a Budapest. Pistoia, 1964. - Studi Franciscani 1964. nr. 3-4.)

A hittudományi jellegű művek közül elsősorban Mikes Kelemen neves kéziratát, *Az ifjak kalauza* c. hitbuzgalmi elmélkedést kell említenünk, melynek eredete felől irodalomtörténészeink a mai napig sem tudtak biztos választ adni (A 241.). Ide tartozik még egy latin — magyar egyházi énekeskönyv a XVIII. század elejéről (A 118.) és egy német — vend nyelven írt szertartáskönyv (A 207.).

Az egyháztörténeti szakcsoportból a salzburgi érsekség 1549-ben másolt statutum-könyve (Ab 19.), egy a protestánsok ellen a XVIII. század végén készített panaszgyűjtemény (Ab 25.), a Pálffy-féle vérteszred tábori lelkészének 1712—1736 között anyakönyvei (Ab 42.) és egy magyarországi evangélikusok történetére vonatkozó iratgyűjtemény (Ab 70. c.) a kiemelkedőbbek.

Érdekesek a jogi szakcsoportba tartozó meghatározhatatlan eredetű kéziratok is. A likavai uradalom 1687. évi urbárium (B 76.) mellett összeállítója, Mosel János Antal pesti főjegyző miatt érdemel említést a katolikusok és protestánsok közt 1715-ben Pesten tartott megbeszélés iratanyaga (B 53.), egy az 1745—1809 közti évekből származó háromkötetes bányaügyi iratgyűjtemény (B 90.) és a *Catastrum regni*

Bohemiae c. 1776-ban készített cseh közigazgatási helységnévtár (B 77.), benne az 1771. népszámlálás adatai és a prágai házak összeírása.

Orvostudományi vonatkozásban érdekesek Antonius Varus jenai (D 1.) és Hercules Saxoniae padovai (D 2.) orvosprofesszorok előadásairól készített jegyzetek, egy XVII. (D 57.) és két XVIII. (D 63., 87.) századi gyógyszerkönyv, egy 1728-ból származó tábori felcser-gyógyszerkönyv (D 64.), egy a XIX. század elejéről származó, humoros című egészségügyi felvilágosító könyv (D 79. — „Kunst und Art... gesunde, schöne, dauerhafte und vernünftige Kinder zu machen”), egy ugyanakkor keletkezett, túlnyomórészt titkos írással írt orvosi tanácsgyűjtemény (D 27.) és egy az 1830/31-es kolerajárvánnyal kapcsolatos terjedelmes gyűjtemény (D 26.).

A természettudományi szakcsoportban a kistapolcsányi uradalmi kert 1797-ben összeírt növényjegyzéke (E 57.) és egy, feltehetően oktatási célra készített szekfűrajzgyűjtemény (E 46.) mellett régi szakácskönyveket (E 74—1557.; E 75—XVII. század; E 77—1771.) és katonai szakkönyveket találunk. Ez utóbbiak közt érdekes egy téves szakozás során idekerült, 1628—1787 közti anyagot tartalmazó hadbírói rendtartási gyűjtemény (E 91.).

A filozófiai-pedagógiai csoportból említésre méltóak a pozsonyi gimnázium 1766—1802 közti történetére vonatkozó iratok (F 76—81., 84—85.) és Schaffrath Lipót egyetemi tanárnak az egyetem történetére vonatkozó, a jozefinista korból származó iratai (F 72.).

Tekintélyes mennyiségű és jelentős az ide tartozó történeti anyag is. Ezek közül messze kiemelkedik a *Tabulae orbis* c. XVI. századi, 24 lapból álló kéziratos térképalbum (G 177.) Európa, Ázsia és Afrika tájairól. Schweidnitz és Jauer hercegségek okmánytára (G 38. a.) 1353—1603 közti iratok másolatát tartalmazza. A XVII. századi mediterrán kalózkodás történetéről szól a *Geschichte von der Barbarey* c. kötet (G 7.). Érdekes még a Bánságról 1774-ben készült ismertetés (G 189. a.), egy az 1770—1782 közt kiadott oktatásügyi rendeleteket tartalmazó kötet (G 166. a.). Itt említjük meg Latsny Ádámnak a Szinnyei-féle életrajzi lexikonban nem szereplő magyar-szlovák szótárát a XVIII. század végéről (H 10.) egy vegyes kötetet, benne Grassalkovich Antal kamarai tanácsos *Beteges és unalmas gondolatjai* c. elmélkedéseit (H 22.) és Csergits Simonnak az 1797-es insurrectióról írt verses pamfletjét (G 516.), melyről a kézirat azt jelzi, hogy az 1798-ban nyomtatásban is megjelent; erről azonban a bibliográfiák nem tudnak. Ma már nem tisztázható módon került a könyvtárba az a füzet, mely Kisfaludy Károly 24 rajzos illusztrációját tartalmazza (G 902.). Ebbe a csoportba tartoznak a könyvtár-jegyzékek közül az 1848-as Radical Kör (J 51.) könyvtárának katalógusai.

A bizonytalan provenienciájú tételek közül külön csoportban kell megemlékeznünk azokról a kéziratokról, melyek különböző magyarországi *felsőoktatási intézmények oktatás-történetére* nyújtanak adatokat. A szerzetesrendek feloszlása, ill. az egyetemnek Budára történt áttelepítése után létesített nagyszombati, később pozsonyi akadémiától (Ab 63., F 38., 39., 24., G 36.), a szombathelyi papneveldeből (Ab 62.) jellegtelen, a pápai református főiskoláról érdekes ilyen kéziratok kerültek a könyvtárba: Rác István professzor statisztikai jogi, történeti, természettudományi (B 27—30., E 51., G 37.), a neves Mándi Márton István filozófiai (F 23.) előadásai. Császár Ferencnek, a József Ipartanodában tartott gyakorlati jogi előadásairól (B 113.) valamint egy földmértani tárgyú, meg nem határozható intézménytől eredő feladatgyűjteményről (E 32.) emlékezhetünk még meg.

Ebbe a csoportba soroljuk azokat a szlovák nyelvű kéziratokat, melyeknek egy része Dlabács (Dlabacz, Dlubacz) János könyvtárából kerültek a kézirtárba; ezek eredete egyes esetekben exlibris-bejegyzés alapján azonnal megállapítható (A 23.,

223.); más esetekben akrosztikon (A 101.) vagy a kiállítás azonos volta (A 80., 81., 99., 100., 12—229.) bizonyítja, ill. valószínűsíti az együvé tartozást. Hasonlóan bizonytalan az eredete még több szlovák nyelvű, részben) katolikus (A 82.), részben evangélikus (A 135., 136.) hittudományi, ill. természet- és orvostudományi (D 56., 59., E 27.) kéziratnak is.

ELVESZETT KÉZIRATOK

Az eddigiek során a fejlődésnek azt az irányát próbáltuk érzékeltetni, mely a kéziratár gyarapodására a különböző korszakokban változóan érvényes szempontok szerint jellegzetes volt. Egy tár életéről szólva — ha erre kézzelfogható adatok állnak rendelkezésre — érdemes megemlékeznünk a *veszteségekről* is, melyek lehetnek esetlegesek, de lehetnek törvényszerűségekhez kötöttek is. Ezekről a veszteségekről csupán időigényes kutatómunkával nyerhetünk teljes képet. Éppen ezért ezen a téren — adott keretek közt — nem törekedhetünk teljességre. Nem foglalkozhatunk p. o. ilyen szempontból a könyvtár első, 1632-ben kezdett katalógusával, mivel abból csak aprólékos nyomozás után lenne kiszűrhető a kéziratok anyag. Könnyebben boldogulhatunk már az 1690-ben kezdett katalógussal, melyben a kéziratok túlnyomó többsége — bár a könyvanyaggal együtt — de a jelleg feltüntetésével szerepel⁷¹. A ma már hiányzó érdekesebb tételek közül elsősorban egy *Strigonienses Rubricae* c. rituális könyvet (S. can.—1628), valamint Pázmány Péter egy filozófiai kéziratát (De anymae metaphysica — P. phil. — 1690) kell említenünk. De jelentősek még Bethlen Farkas kalandos sorsú magyar történeti művének egy másolata (147—1742); Forró György nyolckötetes magyar szónoklatgyűjteménye (271—1642/1690), mely feltehetően az abolíciókor maradt valamelyik jezsuita atyánál. Említhetők még Horst Hermann hittudományi művei, Rakolupszky János optikai értekezése (O. math. — 1690)⁷², valamint egy-két kevésbé jelentős hittudományi kézirat Joannes Lugo-tól, Antonio Perez-től, Alphonsus Pisanustól.

Az 1690-es katalógusban kétségtelenül kéziratként jelzett műveken kívül több olyan is akad, melyekről feltételezhető, hogy kéziratok voltak. Ezek közül csupán a legérdekesebbeket említjük meg. Így p. o. a Szt. Erzsébet magyar nyelvű életrajza (403—1692), egy házassági jogszabálygyűjtemény (M. hung.—1632) Telegdi Miklós *Conciones in dominicas* c. kötete (T. conc.—1692), egy *Hospitale praedicatorum calvinistici* c. hitvitázó irat (585—1690), egy czenstochowai vonatkozású, a „fol. min.” jelzésből következtetve színes ábrákkal díszített *Gigantomachia* (243—1666), egy Bethlen Gábor ellenes *Vindiciae ecclesiasticae* c. mű mindhárom példánya (V. apol.—1673, 1680, 1692), valamint Petrus Matthioli *Herbariuma* (M. Med.—1618). Hogy aztán a katalógusban szereplő számos *Biblia*, *Conciones*, *Dictionarium*, *Grammatica*, *Prophetarum libri*, *Societas Jesu*, *Theses*, *Vita* címkezetű tételek közül melyek voltak kéziratok, s ezek közül melyek veszték el, ma már aligha lehetne megállapítani.

Az 1780 tájt készült katalógus korábban már említett kézirat-füzetének számos, igen érdekes tétele ma nem található, de nem volt már található a nyomtatott katalógus összeállításakor sem. Az érdekesebb ilyen tételek⁷³: *Compendium Newtonianae*

⁷¹ Az egyes tételek utáni számok a katalógus lapszámára (egy esetben betűjelére), ill. az állományba vétel időpontjára utalnak.

⁷² Rakolupszky másik itt szereplő kézírata („Mathematica notata”) valószínűleg azonos az E 3. jelzetű kézirattal.

⁷³ A katalógus az anyagot sorszámozás nélkül, betűrendben sorolja fel; az évszám az állománybavétel időpontjára utal.

philosophiae (1720 — a nagyszombati egyetem másodéves hallgatói részére 1699-ben tartott előadás); egy *Declarationes articulorum* c. közjogi adattár (1732 — a XV. és XVI. századra vonatkozó adatokkal); *Diarium rerum in Europa gestarum 1736—1746* c. krónikás feljegyzés (1763); Horst Hermann említett hittudományi művei (köztük egy hatkötetes *Tractatus theologici* — 1690); egy tizenhat tractatust tartalmazó kolligátum (1618); az 1683. évi bécsi ostromról szóló „*Kurtze Beschreibung der Türkischen Armada Ankunfft*” c. leírás: egy belgyógyászati kézirat (*Liber de purgantium*); egy költészettani főiskolai előadás (*Observationes poeticae* — 1690); Schott Gáspár matematikai tankönyve (1690), valamint — eddig a legkomolyabb veszteségek! — két kódex a Kovachich-féle ajándékból⁷⁴. Az egyik Aranyszájú Szt. János egy homilia-gyűjteménye (*Codex membranaceus foliorum 98*); a másik egy *Liber precatorius membranaceus*, melyről a katalógus külön megjegyzi, hogy „elegantier scriptus, literis initialibus auro minioque picturatis”.

Az utóbbi fél évszázad során — tehát nagyjából a nyomtatott katalógus megjelenése óta — a kéziratátár viszonylag kevesebb veszteség érte. A nyomtatott katalógus egyik hivatalosan használt kötetébe kézzel jegyezték be egy „G 151. dd.” jelű, *Kossuth Lajos levelezése* c. tételt. Ilyen jelzetű és című tétellel viszont az 1907-ben megjelent kiegészítő katalógusban nem találkozunk. Ez az igen értékes kézirat tehát 1889 és 1907 közt kallódott el.

A hiányokra általában az őri állás átadás-átvételekor, vagy egyéb alkalmakkor készített állományrevízió során derül fény. Amikor 1922-ben Hóman Bálintot Fitz József váltotta fel az őri tisztségben több kézirat hiányát állapították meg. Ezek közül négy a történeti szakcsoportba tartozott: Kemény József egy genealógiai művének egy részlete (G 151.c.), egy 1700-ból származó öröklevél (G 151.e.), egy vegyes tartalmú másolat-kötet, benne Bethlen Gábor több levele (G 151.l.), valamint egy Borsod megyére vonatkozó feljegyzés (G 151.t.). Inkább történeti jellegű volt a belgrádi 1718-as csata hőseit dicsérő *Hősi ének* is (H 85.).

A második világháború során a kéziratátár sem érte komoly veszteség: csupán egy pálos rendtörténeti kézirat egyik példánya (A 151.) tűnt el 1944-ben. Amikor a legutóbb, a kéziratátár történetének írása alatt a tár állományát szinte darabról darabra átvizsgáltuk, csupán egyetlen, jelentéktelen tételt nem találtunk a helyén (G 151.A.).

A „veszteségek”-ről írva kell megemlékeznünk azokról a tételekről is, melyeket 1957-ben adtunk át az Országos Levéltárnak. Ekkor gyűjtőkori szempontok figyelembevételével juttattuk megfelelő őrzési helyére a kéziratátárban az évek során felgyűlt, állományba nem vett és levéltári jelleggel bíró tételeket.

1958-ban, a párizsi békeszerződés alapján megtartott magyar-jugoszláv államközi megbeszélések során az Egyetemi Könyvtár, más, jelentősebb magyar kulturális javak megőrizhetősége érdekében, önként lemondott kéziratátárának tíz olyan egységről, melyek nem voltak kifejezetten magyar vonatkozásúak. Ezek a kéziratok (A 93, Ab 130, 212, 213, 214, J 5, 10/13, 10/21, 13/3, 15/1) a leopoldavai pálosok, a fiumei ágostonosok, a pozsegi és zágrábi jezsuiták rendházainak könyvtári és egyéb rendtörténeti ügyeivel állnak kapcsolatban s róluk könyvtárunk mikrofilmet őriz.

A veszteségekre vetett rövid pillantás arról győz meg, hogy az Egyetemi Könyvtár kéziratanyagát elsősorban 1690 és a XVIII. század vége között érte nagyobb méretű veszteség, valószínűen a rendházak feloszlata korában. A későbbi évtizedek során a veszteségek nem lépik túl az általános mértéket, van köztük azonban egy-két

⁷⁴ J 126. p. 18.

súlyosnak mondható is: a két Kovachich-féle kódexre, Pázmány kéziratára és Kossuth leveleire gondolunk itt.

Láttuk azt is, hogy a kéziratár gyűjtőkori profilja — bár az évszázadok során természetes átférmálódáson ment keresztül — lényegileg nem változott: alapjellege ma is, mint a régmúltban, elsősorban hit- és történettudományi, egyetem- és tudománytörténeti, ill. történeti forrásmegőrző. Mint minden tudományterületen, az eddigi eredmények itt is új utakat mutatnak. Mutatják elsősorban azt az utat, melyet a további feltárás során a tár dolgozóinak járniuk kell: új módszerekkel a régi katalógusok átdolgozása, a még hiányzó anyaggal való kiegészítése és nyomtatásban megjelentetése mellett arra kell törekedniök, hogy a szükségleteknek megfelelően új, differenciált gyűjteményrészek alakuljanak ki, s ezek feltárása terén is a legmodernebb címléirási és technikai módszerek legyenek alkalmazhatóak.

DIE ENTWICKLUNG DER HANDSCHRIFTENABTEILUNG DER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK VON BUDAPEST

(ZUSAMMENFASSUNG)

Der Aufsatz schildert die Entwicklung der Handschriftensammlung einer der ältesten ungarischen Grossbibliotheken vom sammeln- und geschichtswissenschaftlichen Standpunkt und gibt gleichzeitig ein Bild von der Art ihres Bestandes. Zu Beginn werden die Kataloge besprochen und es wird darauf hingewiesen, dass Handschriften anfangs mit den Büchern zusammen aufbewahrt und in Evidenz gehalten wurden. So ist in den ältesten uns erhaltenen Katalogen (sie wurden im Jahre 1632, beziehungsweise 1690 angelegt) erwähnt, dass die Bücher und Handschriften zusammen aufbewahrt wurden. Erst nach der Auflösung des Jesuitenordens und als die Bibliothek und die Universität staatliche Institute wurden, entstand die selbstständige Handschriftensammlung und begann die Erschliessung in einem eigenen Katalog.

Die Universitätsbibliothek war bis 1773 Bestandteil der unter der Leitung des Jesuitenordens stehenden Universität. Zu dieser Zeit wuchs hauptsächlich die Zahl der theologischen und philosophischen Manuskripte, und später die zu der Rechtslehre, bzw. der zur Seelsorge nötigen Handschriften an. Hier können nur einige besonders interessante Schriften erwähnt werden, so z. B. die des Erzbischofs Peter Pázmány, Gründer der Universität, oder die Manuskripte von György Káldi, des ersten ungarischen Übersetzers der Vulgata. Nach der Auflösung der geistlichen Orden zur Zeit Maria Theresias und Josephs des Zweiten, änderte sich das Profil der Handschriftensammlung grundlegend. Damals kam die primär geschichtliche (weniger die kirchengeschichtliche) Eigenart zustande und solcherart kamen zahlreiche, hauptsächlich aus den Bibliotheken der Pauliner—Klöster stammende wertvolle lateinische und ungarische Codices auf die Regale.

Die Verstaatlichung der Universität sowie der Bibliothek gab der Handschriftensammlung auch anderweitig ein ganz neues Gesicht und bereicherte sie mit neuen Elementen. Zu dieser Periode begannen auch häufiger Sammlungen aus dem Nachlass der Professoren und auch die infolge der Zensurtätigkeit der Universität dorthin gekommenen Handschriften einverleibt werden; ferner Handschriftensammlungen zur Geschichte des höheren Unterrichtswesens und die früher in administrativer Obhut befindlichen Dokumentensammlungen jesuitischer Historiker, die eine prominente Quellenunterlage der ungarischen Historiographie darstellen. Im 19. Jahrhundert wurde die Handschriftensammlung hauptsächlich durch Geschenke und Vermächtnisse bereichert, wobei ihr Profil als Quellensammlung zur ungarischen Geschichte immer markanter und von überragend wertvoller Bedeutung wurde. Neben dem Urkundenmaterial zur ungarischen Geschichte des 16. und 17. Jahrhunderts dürften die aus der Bibliothek des Königs Matthias, der Bibliotheca Corviniana stammenden lateinischen Codices, sowie drei ungarische Sprachdenkmäler in literatur- und kulturgeschichtlicher Hinsicht von überragender Wichtigkeit sein. Neben den Professoren haben auch zahlreiche, mit der Universität nicht in direkter Verbindung stehende Gelehrten und Sammler die Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek für würdig befunden, ihre Privatsammlungen ihr zu hinterlassen, so z. B. Pál Balogh (der Hausarzt von István Széchenyi), János Pethő, der die Handschriftensammlung mit einer bedeutenden Urkundensammlung bereicherte.

Der Zahl der Käufe war zahlenmässig weniger. In diesem Zusammenhang muss erwähnt werden, dass die Handschriftensammlung erst nach 1945 Codices zu kaufen vermochte. In den letzten Jahrzehnten spielten neben den früher primären Hinsichten des geschichtlichen Quellensammelns

nun auch philosophische, universitäts- und kirchengeschichtliche Handschriften unter den Neuerwerbungen eine wachsende Rolle.

Zusammenfassend: die Handschriftensammlung der Universitätsbibliothek bietet im allgemeinen ein Ebenbild des periodisch wechselnden Sammelprinzips. Beinahe zwei Jahrhunderte hindurch sind die Standpunkte des Sammelns von geschichtlichen Quellen zur Geltung gekommen. In der letzten Zeit wurden Materialien zur Geschichte und der Philosophie des Mittelalters und der Neuzeit, sowie zur Universitäts- und Religionsgeschichte angeschafft (mit besonderem Augenmerk auf die hinterlassenen Privatsammlungen der verstorbenen Professoren der Universität).